

LATVIJAS ARHEOLOĢISKĀ MANTOJUMA AIZSARDZĪBAS UN SOCIĀLI EKONOMISKĀS ATTĪSTĪBAS FAKTORI

Andris Kairišs

kairiss.andris@gmail.com

Atslēgas vārdi: *kultūras mantojums, arheoloģiskā mantojuma aizsardzība, sociāli ekonomiskie faktori, nelikumīgi izrakumi, kultūras objektu bojāšana, arheoloģiskas senlietas*

Arheoloģiskā mantojuma aizsardzība un tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstība prasa holistisku pieeju, sadarbojoties publiskam, privātam un nevalstiskam sektoram, kā arī dažādu iesaistīto pušu kopdarbību. Šī raksta mērķis ir identificēt būtiskākos faktorus, kas ietekmē arheoloģiskā mantojuma saglabāšanu un rada pamatu tā sociāli ekonomiskai attīstībai. Pētījumā izmantota tematiskās literatūras, tiesiskā ietvara, krimināllietu, dokumentārā, statistiskā analīze, aptauju un interviju materiāli, kā arī kvalitatīvās kontentanalīzes elementi.

Ievads

Neskatoties uz to, ka Latvija ir samērā neliela valsts, tās arheoloģiskais mantojums ir iespaidīgs. Latvijas teritorijā ir ap 140 viduslaiku pilis un to paliekas,¹ ap 480 pilskalni un 1245 senkapi,² kā arī simtiem citu objektu ar arheoloģisku potenciālu. Pēc Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes (NKMP) datiem, uz 2020. gada 7. augustu Kultūras pieminekļu reģistrā bija iekļauts 7361 nekustamais kultūras piemineklis³ un 2520 (jeb 34%) nekustamo pieminekļu bija arheoloģiskie.⁴ Katru gadu atklāj arvien jaunus arheoloģiskos objektus, piemēram, 2019. gadā vien atklāja 24 pilskalnus.⁵

Daudzos Latvijas muzejos ir arheoloģiskas kolekcijas, t.sk. trīs 2009.–2017. gadā (izņemot 2016. gadā) apmeklētākajos Latvijas muzejos (Turaidas muzejrezervāts, Rundāles pils muzejs un Rīgas vēstures un

kuģniecības muzejs).⁶ Pēc muzeju apmeklējuma uz 100 tūkst. iedzīvotājiem Latvija 2017. gadā ieņēma 3. vietu un 2018. gadā — 2. vietu Eiropā.⁷

Tā kā arheoloģiskie objekti ir daļa no kultūras mantojuma objektiem (plašākā nozīmē — no kultūras objektiem), tiem ir tāda pati ekonomiskā vērtība kā kultūras mantojuma objektiem kopumā, t.sk. arī ar izmantošanu nesaistītā vērtība (*non-use value*). Arheoloģiskiem objektiem ir gan aktīvu, gan preču vērtība.⁸ Preču vērtība attiecas uz senlietu iegūšanu no arheoloģiskiem objektiem, galvenokārt to pārdošanas nolūkā. Preču vērtības dēļ arheoloģiskie objekti bieži kļūst par nelikumīgu izrakumu upuriem. Nelikumīgi izrakumi, ar tiem saistītā nelikumīga senlietu iegūšana, arheoloģisko objektu bojāšana un iznīcināšana ne tikai noārda arheoloģiskā objekta preču vērtību, bet arī būtiski samazina

tā aktīvu vērtību, kā arī samazina vai pat iznīcina tā ne-ekonomisko (simbolisko, estētisko, u.c.) vērtību.

Pēc NKMP datiem, laikposmā no 2011. gada līdz 2020. gada 1. pusgada beigām Latvijā konstatēti 142 postījumu gadījumi arheoloģiskajās senvietās, no tiem 113 gadījumi – senkapos.⁹ Lai gan laikposmā no 2016. līdz 2019. gadam reģistrēto postījumu skaits senvietās būtiski samazinājās, iespējams *Covid-19* pandēmijas ietekmē (iespējams, cerot uz mazāk stingru kontroli no valsts institūciju puses),¹⁰ 2020. gada 1. pusgadā to skaits pieauga (2. att.). Pēc Iekšlietu ministrijas Informācijas centra datiem, 2019. gadā ir divkārt (salīdzinājumā ar 2018. gadu – no trim līdz sešiem gadījumiem) palielinājies reģistrēto noziedzīgo nodarījumu skaits, kas kvalificēti pēc Krimināllikuma 229.¹ panta (Nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām).¹¹ Tas ļauj pieņemt, ka arheoloģisko objektu postīšana, senlietu nelikumīga iegūšana un tirdzniecība valstī joprojām ir aktuāls jautājums.

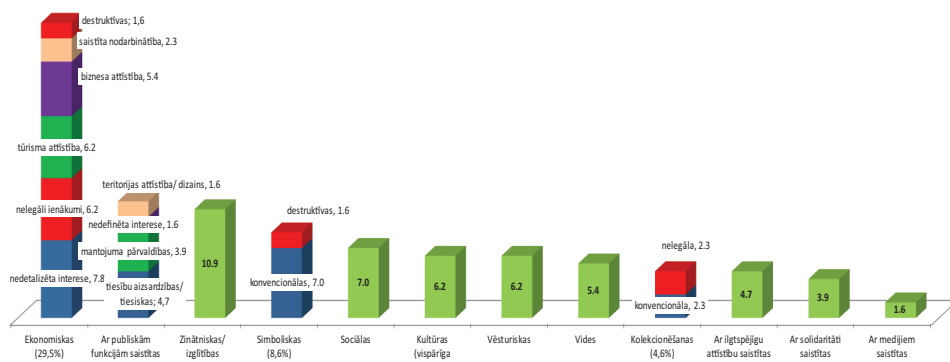
Arheoloģiskā mantojuma aizsardzība un tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstība prasa publiska, privāta un nevalstiska sektora kopdarbību, kā arī dažādu iesaistīto pušu savstarpējo sadarbību. Šajā rakstā apskatīti arheoloģiskā mantojuma sociāli ekonomiskie raksturojumi, kā arī vairāki faktori, kas ietekmē tā aizsardzības efektivitāti: informācijas apstrāde¹² un analīze, institūciju, organizāciju un personu savstarpējā sadarbība, informētības paaugstināšana un apmācība. Pastāv arī citi svarīgi ietekmējošie faktori, piemēram, normatīvā regulējuma attīstības pakāpe, iesaistīto institūciju veikspēja un tehniskais nodrošinājums, politiskā griba u.c., taču šo faktoru ietekme ir vismaz daļēji korigējama, veicot pasākumus pirmo trīs faktoru jomā (piemēram, normatīvā regulējuma pilnveidošana ir būtiski atkarīga no pieejamās informācijas apstrādes un analīzes, kā arī starpinstitūciju sadarbības), vai šie faktori ir saistāmi ar plašāka mēroga procesiem (pie-

mēram, valsts budžeta līdzekļu piešķiršanas institūciju veikspējas stiprināšanai). Arī ar plašāka mēroga procesiem saistīto faktoru ietekmi var korigēt, izmantojot informācijas apstrādi un analīzi, sadarbības attīstību, informētības paaugstināšanu un apmācību. To apliecina Latvijas pievienošanās UNESCO 1970. gada un UNIDROIT 1995. gada konvencijām,¹³ kā arī likumprojekta izstrāde Nikosijas konvencijas¹⁴ ratifikācijai, kas ir ne tikai parlamenta un Ministru kabineta darba rezultāts, bet arī informācijas apkopošanas un analīzes, iesaistīto institūciju un organizāciju sadarbības¹⁵ un starptautiskas pieredzes apmaiņas pasākumu īstenošanas rezultāts.¹⁶

Arheoloģiskā mantojuma sociāli ekonomiskā vērtība

Kultūras mantojuma aizsardzība ir plaši analizēta tēma, kurai veltītas daudzskaitlīgas publikācijas, sabiedriskās domas pētījumi, juridiskā un ekonomiskā analīze. Pamatjautājums ir — kāpēc kultūras mantojums ir jāaizsargā un jāattīsta, tādējādi principiāls kļūst kultūras mantojuma vērtības, no kultūras mantojuma izrietošo labumu un tā izmantošanā iesaistīto pušu sociāli ekonomisko interešu aspekts.

Kultūras un t.sk. arheoloģiskā mantojuma sociāli ekonomiskās vērtības vienota klasifikācija nav izstrādāta, taču samērā bieži par pamatu šādai klasifikācijai izmanto D. Trosbija (*David Throsby*, dz. 1939) veikto izpēti.¹⁷ D. Trosbijs sadalīja kultūras mantojuma vērtību ekonomiskā un kultūras vērtībā un kultūras vērtībā izdalīja vairākas apakš kategorijas. Izmantojot, precizējot un paplašinot D. Trosbija klasifikāciju, šī raksta autors 2020. gada 1. pusgadā veica kvalitatīvās kontentanalīzes pētījumu, meklējot atbildi uz jautājumu “Kādas sociāli ekonomiskās intereses ir iesaistītajām personām materiālā kultūras mantojuma jomā?”¹⁸ (1. att.). Intereses, kas attiecas uz materiālo kultūras mantojumu, pilnā mērā attiecas arī uz arheoloģisko mantojumu.

1. att. Iesaistīto pušu intereses materiālā kultūras mantojuma jomā (procentuāls sadalījums)

Avots: autora veiktā kontentanalīze, 2020.

Pētījums pārsvarā balstīts uz Latvijas un ārzemju literatūras avotiem par arheoloģiskā mantojuma aizsardzību.

Analīze liecina, ka ekonomiskās intereses ir pārsvarā, taču tās nav viendabīgas un lielā mērā atkarīgas no ieinteresētajām personām. Komeršantus galvenokārt interesē biznesa attīstība (kultūras mantojuma izmantošana kā apmeklētāju piesaistes un uzņēmējdarbību veicinošas vides sastāvdaļa), bet vietējiem iedzīvotājiem un profesionāļiem svarīga var būt nodarbinātība (piemēram, darbs kultūras iestādēs, restaurācijas vai saglabāšanas darbu veikšana, dažādu pakalpojumu sniegšana kultūras iestādēm vai objektiem). Ekonomiskajām interesēm var būt arī nelegāls raksturs. Latvijā tādas intereses ir pārsvarā saistītas ar nelikumīgiem izrakumiem, lai iegūtu un pārdotu senlietas.

Publiskās funkcijas atspoguļo sabiedriskās un institucionālās intereses kultūras mantojuma aizsardzībā (Kultūras ministrijas, kultūras mantojuma aizsardzības iestādes funkcijas), kultūras mantojuma objektu apdraudošu nodarījumu novēršanā un apkarošanā (funkcijas, ko veic tiesību aizsardzības iestādes, prokuratūra, tiesas, ES iestādes, starptautiskās organizācijas (UNESCO, UNIDROIT, ICOM, ICCROM, Interpols, Eiro-

pols, UNODC u.c.), teritoriālajā plānošanā un projektēšanā, iekļaujot tajā kultūras objektus (pilsētu attīstības projekti, vēsturisko/ kultūras parku izveidošana utt.). Šeit ietilpst arī politiskās intereses un resursu piešķiršana kultūras mantojuma aizsardzībai un attīstībai.

Gan kustamie, gan nekustamie kultūras objekti ir zinātniskās izpētes priekšmets un tos izmanto izglītības procesā. Zinātniekus uztrauc postījumi, kas nodarīti kultūras (īpaši arheoloģiskiem) objektiem. Zinātniskās un izglītības intereses ir ne tikai specifiskās kultūras/ vēstures jomas disciplīnās (piemēram, arheoloģijā), bet, daudzos gadījumos un daudzu iemeslu dēļ, tas skar arī citas zinātnes nozares (ķīmiju, ģeogrāfiju, inženiertehniskās disciplīnas, kriminoloģiju, ekonomiku, jurisprudenci u.c.). Kultūras mantojums nodrošina pamatus intensīvai un produktīvai starpdisciplināru zinātnisko pētījumu attīstībai.

Simboliskās intereses ir saistītas ar vietējās kopienas, reliģisko un citu sociālo grupu, kā arī visas tautas un globālas kopienas kultūras identitātes un piederības sajūtas stiprināšanu. Tās iekļauj gan vietējo (lokālo), gan globālo simbolu — kultūras objektu piemērus. Kultūras objekti apvieno cilvēkus un kalpo kā vietējie, visas valsts vai pat globālie simboli (*Notre-Dame de Paris*, Lielais Ķīnas

mūris, Kolizejs, Brīvības statuja Ņujorkā vai Brīvības piemineklis Rīgā u.c.). Kultūras pieminekļu lielā simboliskā vērtība ir iemesls, kāpēc tie nereti kļūst par mērķiem radikāliem grupējumiem, uzskatot, ka simbola iznīcināšana vājina to cilvēku nacionālās, kultūras vai reliģiskās identitātes saites, kurus šie grupējumi cenšas ietekmēt.

Sociālās intereses ir saistītas ar kultūras mantojuma lomu sabiedrības stabilitātes, drošības un saliedētības veicināšanā, veicinot

dažādību, iecietību un sociālo iekļaušanos (piemēram, pateicoties citu nāciju, etnisko u.c. sociālo grupu kultūras mantojumu uzņemšanai un izpratnei). Pateicoties kultūras mantojuma attīstībai, teritorija kļūst par vēlamu dzīves un darba vietu. Cita sociālo interešu dimensija ir tradīciju kā daļas no cilvēku ikdienas darbībām saglabāšana.

Iesaistīto pušu interešu kategoriju un apakškategoriju īss skaidrojums ir sniegts zemāk.

1. tab. Iesaistīto pušu interešu materiālā kultūras mantojuma jomā skaidrojums

Avots: autors, 2020.

Interese kategorijas un apakškategorijas	Atbilstība D.Trosbija klasifikācijai	Īss skaidrojums
Ekonomiska	ekonomiska	Ekonomisku labumu gūšana, izmantojot iespējas, ko sniedz materiāls kultūras mantojums.
<i>biznesa attīstība</i>	ekonomiska	Vietējo un lielāku uzņēmumu darbība, kas tieši vai netieši saistīta ar kultūras mantojumu (ar tūrismu saistītas darbības, ēdināšana, viesnīcas, suvenīru ražošana, amatniecība, kā arī celtniecība un ar nekustamo īpašumu saistītas darbības utt.). Biznesa attīstībā mantojuma objekti tiek izmantoti labvēlīgas vides veidošanai un apmeklētāju piesaistei, un arī lai sekmētu investīciju piesaisti vietējās teritorijas attīstībai.
<i>destruktīva</i>		Mantojuma objektu iznīcināšana nekontrolētas pilsētu/infrastruktūras attīstības dēļ, kultūras objektu iznīcināšana vai bojāšana nepareizu, ar ekonomisko attīstību saistītu tehnisku risinājumu/ lēmumu dēļ (piemēram, vides maiņa, kas nepieciešama kultūras mantojuma objektu saglabāšanai) vai kultūras mantojuma konstrukcijas materiālu izmantošanu vietējām vajadzībām, piemēram, celtniecībai.
<i>nedetalizēta interese</i>	ekonomiska	Nenoteikta/ nedetalizēta ekonomiskā vērtība vai interese.
<i>nelegāli ienākumi</i>		Kultūras mantojuma objektu izmantošana nelikumīgu ieņēmumu gūšanai (arheoloģisko objektu izlaušana/ nelikumīgi izrakumi, senlietu/ mākslas priekšmetu (zagtu vai ar neskaidru izcelsmi) nelikumīga tirdzniecība, organizētās noziedzības iesaiste, terorisma finansēšana, nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana, izcelsmes dokumentu viltošana u.c.

<i>saistīta nodarbinātība</i>	ekonomiska	Ienākumu gūšana, strādājot kultūras mantojuma nozarē (muzejos, arheoloģiskos izrakumos, veicot restaurācijas / konservācijas darbus utt.) vai sniedzot pakalpojumus kultūras objektu pārvaldīšanā (uzturešana u.c.). Šādu ienākumu gūšana ir īpaši svarīga vietējai sabiedrībai (iedzīvotājiem). Vietējo iedzīvotāju ekonomiskās intereses un biznesa attīstības intereses atšķir ekonomiskās darbības mēros un regularitātē.
<i>tūrisma attīstība</i>	ekonomiska kultūras (vispārīgs koncepts)	Dažādu iesaistīto pušu (ne tikai komersantu) ekonomiskā darbība, lai attīstītu kultūras, reliģijas, lauku u.c. tūrisma potenciālu, balstoties galvenokārt uz vietējiem kultūras mantojuma objektiem (kultūras mantojumu izmanto kā labvēlīgu vidi). Veiktajā analizē tūrisms tika apskatīts no ekonomiskā viedokļa (nevis no pašu tūristu kultūras un citu interešu viedokļa).
Ar publiskām funkcijām saistīta		Publiskās funkcijas materiālā kultūras mantojuma jomā.
<i>nedefinēta</i>		Nenoteiktu/ nedetalizētu publisko funkciju veikšana (vai pārāk plašs jēdziens, piemēram, institucionālās vai politiskās intereses).
<i>mantojuma pārvaldība</i>		Publisko funkciju veikšana kultūras mantojuma objektu aizsardzībā un attīstībā.
<i>tiesību aizsardzības/ tiesiskā</i>		Publisko funkciju veikšana likumpārkāpumu novēršanai un apkarošanai (ieskaitot tiesību aktu izstrādi, noziedzīgas darbības izpēti u.c.) kultūras mantojuma jomā.
<i>teritorijas attīstība/ dizains</i>		Funkciju veikšana teritorijas un infrastruktūras projektēšanas, plānošanas un attīstības jomās, kā arī kultūras mantojuma dimensijas iekļaušana attiecīgajās darbībās.
Zinātniska/ izglītības	zinātniska autentiska (<i>daļēja atbilstība</i>)	Zinātniskās un izglītības intereses ir cieši saistītas un daudzos gadījumos nav atdalāmas, jo zinātniskā iesaiste ir ne tikai pētniecībā, bet arī akadēmiskajā izglītībā un otrādi. Viens un tas pats kultūras artefakts var būt gan izpētes priekšmets, gan lekciju vizuālais materiāls. Kultūras mantojuma attīstības vai aizsardzības projekti bieži skar vai prasa iesaistīt ne tikai kultūras mantojuma speciālistus (pētniekus u.c.), bet arī citu jomu zinātniekus, tādējādi veicinot iesaistīto zinātnieku ekonomiskās intereses un starpdisciplināro sadarbību. Tikai autentiski objekti ir nozīmīgi kultūras objektu zinātniskai izpētei (izņemot, iespējams, augstas kvalitātes viltojumus). Salīdzinot "autentiskuma" jēdziena izmantošanu informācijas avotos, iegūts secinājums, ka pašreizējās analīzes ietvaros autentiskuma vērtība lielā mērā atbilst zinātniskajām interesēm.

<p>Simboliska</p> <p><i>konvencionāla</i></p>	<p>simboliska garīga (daļēji — sociāla)</p>	<p>Kultūras mantojuma objekts var sniegt informāciju, kas palīdz kopienai (lielākai vai mazākai, t.sk. nācijai kopumā), kurā šis objekts atrodas, interpretēt kopienas identitāti un apliecināt tās kultūras personību. Pēc būtības simboliskās intereses ir cieši saistītas ar sociālo interešu kategoriju, taču šajā analizē, ievērojot simbolisko interešu svarīgo nozīmi, ir no tās atdalītas.</p> <p>Analizē reliģiskā pieķeršanās kultūras objektam ir iekļauta "simboliskās" intereses kategorijā, lai gan Trosbijs¹⁹ to ir attiecinājis uz garīgo vērtību. Tas tāpēc, ka reliģiskie objekti netiek uzverti tikai garīgi, daudzos gadījumos tie pārstāv ticības simbolus vai izpausmes. Piemēram, Islāma fundamentālisti iznīcina gan senos, gan mūsdienu mantojuma objektus (bieži vien reliģiska rakstura), lai iznīcinātu simbolus un ar tiem saistītās atmiņas.</p>
<p><i>destruktīva</i></p>		<p>Kultūras mantojuma objektu iznīcināšana reliģisku un ideoloģisku iemeslu dēļ, piemēram, ar reliģisko fundamentālismu saistītās darbības.</p>
<p>Sociāla</p>	<p>sociāla (daļēji — simboliskā)</p>	<p>Kultūras interpretācija kā vērtības un pārliecība, kas saista grupas kopā un tādejādi veicina sociālo stabilitāti un saliedētību sabiedrībā. Kultūras objekts palīdz identificēt grupas vērtības un padara kopieni par pievilcīgu vietu dzīvošanai un darbam. Svarīga kultūras mantojuma loma ir humānisma un tolerances veicināšana, tādejādi sekmējot iekļaujošās sabiedrības attīstību. Analīzes ietvaros tradīciju saglabāšana (pieminēšana), ikdienas darbību sasaiste ar kultūras mantojuma vietu/objektu iekļauta sociālo interešu kategorijā.</p>
<p>Kultūras (vispārīga interese)</p>	<p>kultūras (vispārīgs koncepts)</p>	<p>Estētiskā, garīgā un nenoteiktā/nedetalizētā kultūras vērtība vai ne-ekonomiskas vērtības. Pēc Trosbija domām,²⁰ kultūras vērtības komponenti atbilst estētiskai, simboliskai, garīgai, sociālai, vēsturiskai, autentiskuma un zinātniskai vērtībai.</p>
<p>Vēsturiska</p>	<p>vēsturiska</p>	<p>Vēstures izziņāšana, saikne ar pagātņi un tagadnes izcelsmes noteikšana, izmantojot kultūras mantojuma objektus.</p>
<p>Vides</p>	<p>estētiska (daļēja atbilstība)</p>	<p>Kultūras mantojuma objekti ir vides elements. Vides intereses ir saistītas ar estētisko vērtību, tomēr tās galvenokārt skar vides aizsardzības, dizaina un plānotas attīstības jomas, nevis tikai estētisko baudījumu. Vides intereses ir nozīmīgas, tāpēc tās izdalītas atsevišķi.</p>
<p>Kolekcionēšana</p>		<p>Mākslas darbu/ senlietu kolekcionēšana (meklēšana, pirkšana vai citāda iegūšana, glabāšana u.c.), tostarp zagtu vai nelikumīgi iegūtu priekšmetu savākšana.</p>

<i>konvencionāla</i>		Likumīgi iegūtu priekšmetu kolekcionēšana. Kolekcionēšanu var veikt zinātniskiem, kultūras, ekonomiskiem un citiem mērķiem, tāpēc to nevar strikti saistīt ar konkrētām interesēm (vēsturiskām, simboliskām, ekonomiskām u.c.).
<i>nelikumīga</i>		Nelikumīgi iegūtu priekšmetu kolekcionēšana. Kultūras priekšmeti var būt zagti, iegūti nelikumīgos izrakumos u.tml.
Ar ilgtspējīgu attīstību saistīta		Kultūras mantojums kā vide/ faktors, kas veicina ilgtspējīgu attīstību dažādās jomās: ekonomiskā, kultūras, sociālā u.tml. Ne vienmēr var precīzi noteikt, uz kuru jomu attiecas kultūras mantojuma labvēlīgā ietekme.
Ar solidaritāti saistīta		Kultūras mantojums kā labvēlīga vide produktīvai sadarbībai starp pašvaldību, vietējo kopienu, NVO un uzņēmējdarbības sektoru (piemēram, kopīgi projekti kultūras mantojuma jomā). Ar solidaritāti saistīti aspekti savā ziņā ir sociālās vērtības sastāvdaļas, tomēr, ņemot vērā to biežu pieminēšanu informācijas avotos, tie tika izdalīti atsevišķi.
Ar medijiem saistīta		Plašsaziņas līdzekļu kultūras, populārzinātnisko, ekonomisko u.c. intereses: publikāciju, raidījumu, žurnālistu izmeklēšanas ziņojumu u.c. materiālu veidošana kultūras mantojuma jomā (vai auditorijas vēlme saņemt attiecīgu informāciju).

Ar kultūras (t.sk. arheoloģiskā mantojuma) sociāli ekonomisko vērtību un dažādu iesaistīto pušu interesēm ir saistīti arī sociāli ekonomiskie labumi, kas rodas mantojuma izmantošanas un pārvaldības rezultātā. Parasti tiešais ekonomiskais efekts no kultūras mantojuma objektu pārvaldības nav tik liels, lai segtu visus ar tā uzturēšanu saistītus izdevumus (saglabāšanai, restaurācijai, uzturēšanai, reklāmai, izpētei, personāla atalgojumam u.c.). Tomēr, kultūras mantojuma esamībai ir nozīmīgs netiešais ekonomiskais efekts (inducētā ietekme²¹) — ietekme uz citām tautsaimniecības nozarēm, kas labvēlīgi ietekmē apdzīvotas vietas, teritorijas vai reģiona attīstību. Piemēram, Sv. Pētera bazilikā Romā, daudzās lielās katedrālēs un citos kultūras pieminekļos nav izejas maksas vai

tā ir pieticīga un nesedz uzturēšanas izmaksas — (turklāt liela daļa apmeklētāju apskata kultūras objektus no ārpusē, tādējādi nemaksājot par ieeju), taču to inducētā ietekme uz pilsētu un reģionu ekonomisko attīstību (nemaz nerunājot par simbolisko, sociālo un citu nozīmi) ir ļoti būtiska. Tiešā un netiešā ekonomiskā efekta un sociālās ietekmes raksturojumi ir sniegti 2. tabulā.

Sociāli ekonomiskie labumi tiek gūti ne tikai vietējā apvidū vai reģionā. Piemēram, zinātniskā potenciāla attīstības iespējas (attīstot un popularizējot kultūras objektu), ienākumi no zinātniskām publikācijām, zinātnieku darbības un populārzinātniskiem raidījumiem ir plašāka mēroga ieguvumi.

Lai kultūras mantojuma objektam būtu netiešais ekonomiskais efekts (inducētā

2. tab. Kultūras (t.sk. arheoloģiskā mantojuma) objekta izmantošanas un pārvaldības sociāli ekonomiskie labumi²²

Labumi, kas nodrošina tiešo efektu/ ienākumus	Biļetes un citi maksājumi par kultūras mantojuma izmantošanu vairāk darbavietu kultūras mantojuma objektā
Labumi, kas nodrošina netiešo efektu/ ienākumus	Vairāk apmeklētāju attiecīgajā apvidū Apmeklētāju papildu izdevumi (pārtikai, precēm, naktsmitēm u.c. precēm un pakalpojumiem apmeklētājiem) Attīstās saistītā uzņēmējdarbība Pieaug vietējās nodarbinātības iespējas Attīstās vietējas pārtikas ražošana un amatniecība Veicina vietējo/ reģionālo mārketingu Sekmē investīciju piesaisti Lielāki publiskie ieņēmumi Samazinās vietējā emigrācija (jo ir lielākas nodarbinātības un uzņēmējdarbības iespējas) Veicina patīkamas vides veidošanu un kopienas labklājību
Citi labumi, kuriem ir sociālā ietekme	Informācija un izglītība Stiprina nacionālo identitāti un drošību Veicina sociālo iekļaušanu(os) un mazina sociālo spriedzi Stiprina humānismu Ieguldījums iekļaujošas sabiedrības attīstībā

ietekme), tam jābūt pazīstamam, labi uzturētam, un, veicot virkni citu pasākumu, padarītam pievilcīgam apmeklētājiem. Tas īpaši attiecas uz arheoloģiskiem objektiem, jo tie ir atšķirīgi pēc veida un citiem rādītājiem. Lai gan objektam ir arheoloģiskā pieminekļa statuss, apmeklētājiem, kuriem nav zinātniskas intereses, visticamāk pievilcīgāka būs viduslaiku pils vai plašāka apjoma pilsdrupas, nekā senkapi, kuri vizuāli maz atšķiras no apkārtējā reljefa. Protams, svarīga ir objekta vēsturiskā un simboliskā nozīme (vai saistītais stāsts) — ja ir zināms vai pieņemts, ka senkapos ir apglabāts kāds pazīstams vadonis vai kareivis, tas var paaugstināt to pievilcīgumu apmeklētājiem.

Latvijā kultūras (t. sk. arheoloģiskie) pieminekļi ir gan publiskajā, gan privātajā īpašumā.²³ To sociāli ekonomiskā potenciāla attīstība prasa ieguldījumus un iesaistīto pušu sadarbību, tādējādi to sniegto iespēju efek-

tīvāku izmantošana var balstīt publiskās un privātās partnerības attīstībā.

Iepriekšminētais ļauj pieņemt, ka kultūras (t.sk. arheoloģiskā) mantojuma objektu postīšana, iznīcināšana vai to sniegto iespēju neattīstīšana (piemēram, objektu pamešana novārtā²⁴) apdraud ne tikai kultūras mantojuma objektu, bet arī neļauj īstenot tā netiešo ekonomisko efektu. Tas negatīvi ietekmē ieinteresēto pušu (starp kurām ir gan vietējie iedzīvotāji, gan plašāka sabiedrība) kultūras, ekonomiskas un citas intereses.

Informācija par arheoloģisko mantojumu apdraudošu pretlikumīgu darbību

Ziņas par nelikumīgi iegūtām arheoloģiskām senlietām neparādās oficiālās kriminālās statistikas datos.²⁵ Tas ir tāpēc, ka senlietu zādzības no muzejiem un citām kultūras institūcijām notiek ļoti reti, un tieši kādas

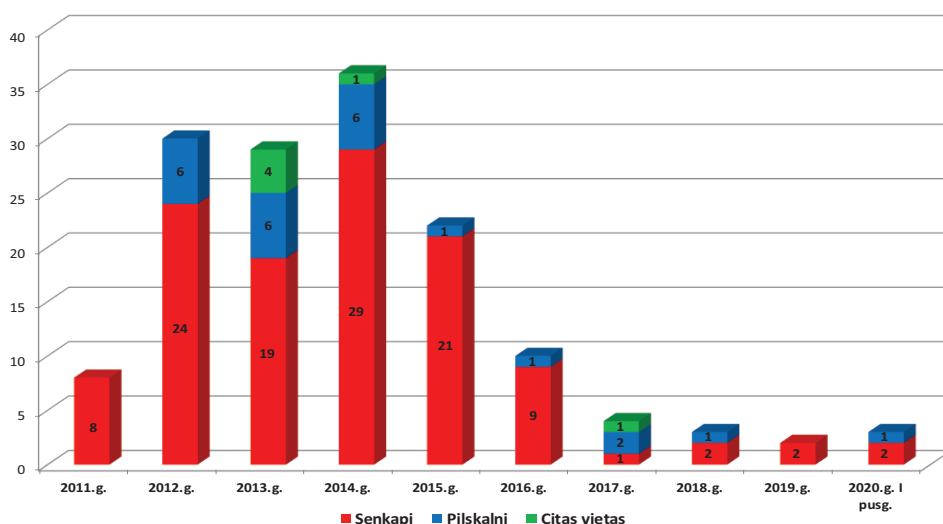
senlietas iegūtas nelikumīgu izrakumu gaitā (ja vien tās nav izņemtas no nelikumīgas apgrozības, precīzi zinot, kur tās iegūtas), nav zināms.

Informācija par nelikumīgām darbībām ar arheoloģiskām senlietām tiek iegūta, konstatējot senlietu nelikumīgu tirdzniecību (piemēram, veicot interneta tirdzniecības vietņu monitoringu), vai izņemot senlietas no nelikumīgas apgrozības,²⁶ kā arī saistībā ar konstatētiem administratīviem pārkāpumiem²⁷ un, pārsvarā, noziedzīgiem nodarījumiem,²⁸ kas kvalificēti pēc:

■ Krimināllikuma 228. panta (kapa un līķa apgānīšana) trešās daļas — darbības, kas saistītas ar pieminekļa, apbedījuma urnas vai citu uz kapa vai kapā, vai pie apbedījuma urnas esošu priekšmetu nolaupīšanu (pārsvarā arheoloģiskas senlietas iegūst senkapos). Jāatzīmē, ka pārsvarā noziedzīgie nodarījumi, kas kvalificēti pēc šī panta, ir izdarīti aktīvos kapos (piem., nozogot kapa apmales u.c. priekšmetus), nevis senkapos un atsevišķi izdalīt nodarījumus, kas izdarīti senkapos (kultūras pieminekļos), automātiskā režīmā nav iespējams,²⁹

- Krimināllikuma 229. panta — nelikumīgas darbības ar valsts aizsardzībā esošu kultūras pieminekli (panta daļas atšķiras pēc veida, kādā izdarīts nodarījums),
- Krimināllikuma 229.¹ panta — nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām.

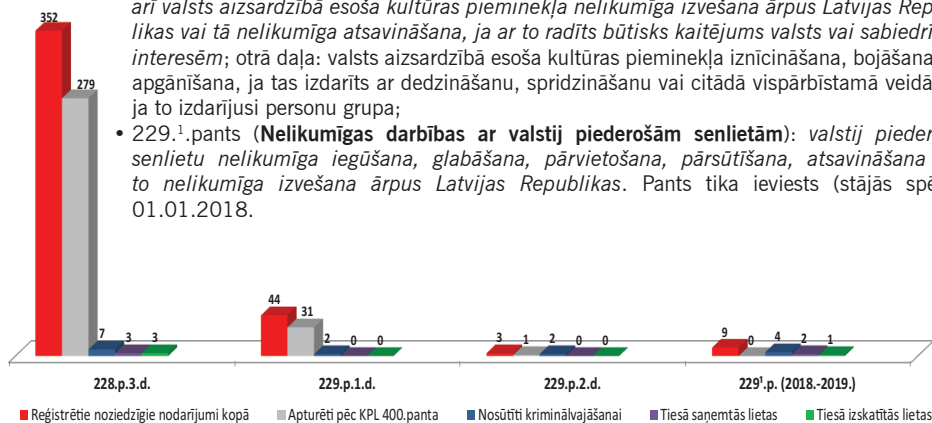
Informācija par konstatētiem postījumiem (rakumiem) arheoloģiskajos objektos (parasti tie ir kultūras pieminekļi) tiek pārsvarā iegūta NKMP pēc objektu īpašnieku, apsaimniekotāju un iedzīvotāju (objektu apmeklētāju) sniegtajām ziņām, kā arī NKMP teritoriālo nodaļu inspektoriem veicot objektu apsekošanu; retos gadījumos objekta īpašnieks par to paziņo Valsts policijai, nevis NKMP.³⁰ Ja ir pamats uzskatīt, ka, iespējams, izdarīts noziedzīgs nodarījums, NKMP sniedz informāciju Valsts policijai.³¹ Pārsvarā attiecīgos kriminālprocesus virza Valsts policijas Galvenās Kriminālpolīcijas pārvaldes Kriminālizmeklēšanas pārvalde, jo tajā ir vairāki darbinieki, kuri, papildus citām jomām, ir specializējušies ar kultūras mantojumu saistītu noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā, taču dažkārt kriminālprocesus virza Valsts policijas teritoriālas pārvaldes.³²

2. att. Konstatētie postījumi arheoloģiskajos pieminekļos (absolūtie skaitļi)³³

Krimināllikuma pantu dispozīciju atšifrējums:

- 228.panta (**Kapa un liķa apgānīšana**) trešā daļa: *par šajā panta pirmajā un otrajā daļā paredzētām darbībām, ja tās saistītas ar pieminekļa, apbedījuma urnas vai citu uz kapa vai kapā, vai pie apbedījuma urnas esošu priekšmetu nolaupišanu*. Šajā gadījumā nav precīzi zināms, vai nodarījums izdarīts senkapos un skar arheoloģiskas senlietas (pārsvār nodarījumi izdarīti aktīvos kapos);
- 229.panta (**Nelikumīgas darbības ar valsts aizsardzībā esošu kultūras pieminekli**) pirmā daļa: *valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa iznīcināšana, bojāšana vai apgānīšana, kā arī valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa nelikumīga izvešana ārpus Latvijas Republikas vai tā nelikumīga atsavināšana, ja ar to radīts būtisks kaitējums valsts vai sabiedrības interesēm*; otrā daļa: *valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa iznīcināšana, bojāšana vai apgānīšana, ja tas izdarīts ar dedzināšanu, spridzināšanu vai citādā vispārbīstamā veidā vai ja to izdarījusi personu grupa*;
- 229.¹.pants (**Nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām**): *valstij piederošu senlietu nelikumīga iegūšana, glabāšana, pārvietošana, pārsūtīšana, atsavināšana vai to nelikumīga izvešana ārpus Latvijas Republikas*. Pants tika ieviests (stājās spēkā) 01.01.2018.

3. att. Noziedzīgie nodarījumi, kas skar/ var skart arheoloģiskos objektus/ senlietas, 2015.–2019. gads (absolūtie skaitļi; nav iekļauta informācija par prokuroru priekšrakstiem par sodiem)³⁴

Ne uz visu konstatēto postījumu pamata tiek uzsākti kriminālprocesi. Ne visi kriminālprocesi tiek nodoti kriminālvajāšanai un ļoti mazs procents kriminālprocesu nonāk līdz iztiesāšanai. 2. attēlā ir sniegta informācija par konstatētiem postījumiem arheoloģiskajos pieminekļos (kopā kopš 2011. gada — 147), 3. attēlā — ziņas par reģistrētiem noziedzīgiem nodarījumiem un to virzību.

Pēc Krimināllikuma 228. panta trešās daļas kvalificē nodarījumus, kas ir izdarīti gan pašlaik darbojošos kapos, gan arheoloģiskajos objektos — senkapos. 3. attēlā ir norādīta statistika par visiem nodarījumiem. Analizējot Iekšlietu ministrijas Informācijas centra publicējamo statistisko informāciju³⁵, ir secināms, ka vairākumā gadījumu nodarījumi tiek izdarīti pašlaik darbojošos kapos. Krimināllikuma 229.¹ pants stājās spēkā 2018.gada 1. janvārī, tādējādi attiecīgie statistiskie dati ir pieejami kopš šī datuma.

Kriminālprocesa apturēšana (izmeklēšanā) pēc Kriminālprocesa likuma 400. panta pirmās daļas nozīmē, ka kriminālprocess ir apturēts, ja ir veiktas nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības un nav izdevies noskaidrot noziedzīgu nodarījumu izdarījušo personu.³⁶

Reģistrēto postījumu skaita samazinājumu, sākot ar 2015. un, it īpaši, — 2016. gadu var skaidrot ar to, ka tiesību aizsardzības iestādes (pirmāmkārtām — Valsts policija) pievērs lielāku uzmanību problēmai (iespējams, ņemot vērā arheoloģiskajam mantojumam nodarīto postījumu 2014. gadā un 2015. gada sākumā), kā arī Apdraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu kataloga³⁷ ieviešanu un izplatīšanu Latvijā un ārvalstīs 2016. gada vasarā³⁸ (tādējādi ceļot gan senlietu pircēju, gan pārdevēju, gan kontrolējošo iestāžu Latvijā un ārvalstīs, gan arī, iespējams, to personu, kas bija iesaistītas senlietu

nelikumīgā iegūšanā, taču neapzinājās savas darbības sekas, informētību par problēmu). Turpmākais reģistrēto postījumu samazinājums, iespējams, saistīts ar 229.¹ panta ieviešanu Krimināllikumā (stājas spēkā 2018. gada 1. janvārī), ar kuru kriminalizētas nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām, kā arī vairākiem kriminālprocesiem, kas uzsākti pēc šī panta, panākot preventīvu efektu.

Vērtējot pretlikumīgās darbības pret arheoloģisko mantojumu, svarīgs ir zaudējumu nodarīšanas aspekts. Nodarītie zaudējumi ietekmē arheoloģiskā objekta sociāli ekonomisko vērtību — gan preču, gan aktīvu vērtību. Lai noteiktu, cik lielu kaitējumu nodara pretlikumīgas darbības pret arheoloģisko mantojumu, ir jānosaka zaudējumi. Daži zaudējumi, protams, nav viegli kvantificējami, piemēram, kultūrvēsturiskas informācijas vai estētisko kvalitāšu zaudējums, taču lai noteiktu problēmas mērogu un ietekmi, bez kvantifikācijas un zaudējumu noteikšanas monetārā izteiksmē iztikt nevar.³⁹ Tas arī ir svarīgi, lai piedzītu no vainīgas personas pienācīgu kompensāciju.

Kriminālprocesos, kas skar arheoloģiskos objektus — kultūras pieminekļus, kā cietušais (vai vismaz viens no cietušajiem) uzstājas valsts, kuru parasti pārstāv NKMP. Vairāku kriminālprocesu materiālu⁴⁰ analīze rāda, ka kriminālprocesos kā kompensējamos zaudējumus piesaka materiālās vērtības un zinātniskās vērtības zaudējumus.

Tā kā analizētajos kriminālprocesos bija apbedījuma vietu postīšanas gadījumi, materiālās vērtības zaudējums noteikts, ņemot vērā vidējo apdrošināšanas vērtību⁴¹ arheoloģiskajām senlietām, kuras tipiski atrod šādās apbedījuma vietās (informāciju par apdrošināšanas vērtību sniedz Latvijas muzeji, kuriem ir arheoloģisko senlietu kolekcijas un kuri apdrošina senlietas normatīvo aktu noteiktajos gadījumos).⁴² Senlietu materiālā vērtība ir pielīdzināta to iegūšanas (saskaņā ar arheoloģiskās izpētes metodoloģiju), restaurācijas un

glabāšanas piemērotos apstākļos izmaksām. Latvijā senlietas nav pirkšanas pārdošanas priekšmets (izņemot noteiktajā kārtībā deklarētas senlietas⁴³), un to tirgus cenas Latvijā nav nosakāmas (jo senlietu tirgus Latvijā neeksistē). Aptuvenu senlietu tirgus cenu var noteikt ārvalstīs dislocētos izsoļu namos un citās vietās, kur leģitīmi tirgo senlietas. Tāpēc senlietu finansiālās (materiālās) vērtības noteikšanai izmanto apdrošināšanas vērtību. Materiālo zaudējumu kompensācijas pieprasījumā nav iekļauti arheoloģiskā objekta sakārtošanas (sakopšanas) izdevumi, lai gan nacionālie normatīvie akti to pieļauj. Vienā no izskatītajām lietām⁴⁴ tiesa uzskatīja, ka tā kā visas senlietas, ko nolaupīja vainīgā persona, ir izņemtas, konfiscējamas un nododamas Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam (t.i., valsts īpašumā), kaitējuma kompensācija nav jānosaka.

Par pamatu zinātniskās vērtības zuduma noteikšanai monetārā izteiksmē analizētajos kriminālprocesos tika ņemti izdevumi, kādi rastos, ja būtu notikusi no apbedījuma vietas potenciāli iegūstamā materiāla izpēte (piemēram, antropoloģiskā materiāla morfoloģiska un ķīmiska analīze).

Citi zaudējumi (izdevumi arheoloģiskā objekta apsekošanai, dokumentēšanai, sakopšanai (vismaz aizrakšanai, mirstīgo atlieku pārapsēšanai u.c.), zaudējumi arheoloģiskā objekta turpmākai izpētei/ izmantošanai) nav aprēķināti un nav pieprasīti to kompensēšana. Tas ļauj pieņemt, ka nodarītais zaudējums monetārā izteiksmē ir lielāks, nekā noteikts analizēto kriminālprocesu ietvaros.

Latvijā tiesu prakse lietās, kas skar arheoloģiskā mantojuma objektu postījumus un nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām, nav plaša, taču esošie procesi parāda, ka nodarīto zaudējumu apmēru var grozīt kriminālprocesa gaitā — sākotnēji aprēķinātos zaudējumus var mainīt vai arī to kompensācijas pieprasījumu var noraidīt tiesvedības stadijā. Lai padarītu efektīvāku gan noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu, gan

kriminālvajāšanu, gan tiesvedību, nodarīto zaudējumu aprēķinam ir jābalstās uz skaidri definētiem objektīviem zaudējumu noteikšanas kritērijiem, kas ir zināmi gan arheoloģisko objektu īpašniekiem, gan NKMP, gan tiesību aizsardzības, prokuratūras un tiesas iestādēm.

Institucionālā struktūra un sadarbība kultūras mantojuma aizsardzībā

Latvijā aktīvākās valsts institūcijas kultūras mantojuma aizsardzības pret noziedzīgiem nodarījumiem jomā ir NKMP un Valsts

policija. NKMP kultūras mantojuma aizsardzība ir pamatfunkcija, bet Valsts policijai tas ir viens no daudzajiem izpildāmajiem uzdevumiem. Bez minētajām ir arī virkne citu iesaistīto institūciju un organizāciju, kuras tajā vai citā pakāpē ir iesaistītas kultūras mantojuma aizsardzībā (3. tabula).

Kultūras mantojuma aizsardzība nav tikai publisko institūciju funkcija un bez sabiedriskās izpratnes un atbalsta (t.sk. no nevalstiskām, reliģiskām un citām organizācijām, kā arī privātā sektora) tā nav iespējama. Tikai tad, ja iedzīvotāji apzinās kultūras (t.sk. arheoloģiskā mantojuma) vērtību, ir iespējams

3. tab. *Nacionālās institūcijas un organizācijas, kas veic funkcijas/ uzdevumus kultūras mantojuma aizsardzības jomā*⁴⁵

Institūcija/ organizācija	Funkcijas/ uzdevumi kultūras mantojuma aizsardzības jomā (uzskaitījums nav uzskatāms par izsmelošu)
Latvijas Republikas Saeima	Normatīvo aktu, t.sk. starptautisko tiesību aktu pieņemšana/ratifikācija
Ministru kabinets	Normatīvo aktu pieņemšana, stratēģiskie aspekti
Kultūras ministrija (centrālais aparāts)	Normatīvo aktu izstrāde/ daži stratēģiskie aspekti
Iekšlietu ministrija (centrālais aparāts)	Normatīvo aktu izstrāde/ daži stratēģiskie aspekti
Tieslietu ministrija (centrālais aparāts)	Normatīvo aktu izstrāde/ atbalsts starptautisko tiesību aktu pieņemšanai un ratifikācijai
Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde	Izmeklēšanas atbalsts (identificēšana, novērtēšana), monitoringa veikšana, apmācība, izpratnes veidošana un informētības paaugstināšana, normatīvo aktu un stratēģisko dokumentu izstrāde (priekšlikumu sniegšana to izstrādei)
Valsts policija	Izmeklēšana, operatīvie pasākumi, dalība monitoringā, starptautiskā sadarbība un informācijas apmaiņa, priekšlikumi normatīvo aktu izstrādei, preventīvais darbs
Valsts ieņēmumu dienests (Muita)	Muitas kontrole, operatīvie pasākumi, starptautiskā sadarbība un informācijas apmaiņa
Finanšu izlūkošanas dienests	Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas aspekti saistībā ar kultūras priekšmetu nelikumīgu iegūšanu un realizāciju
Latvijas Republikas prokuratūra	Kriminālvajāšana, starptautiskā sadarbība un informācijas apmaiņa

Tiesas	Tiesvedība
VAS "Latvijas pasts"	Pasta sūtījumu kontrole
VAS "Starptautiskā lidosta "Rīga"" (Drošības departaments)	Bagāžas kontrole
Valsts robežsardze	Muitas funkciju veikšana dažos muitas punktos/ muitas atbalsts
Krasta apsardze	Atbalsts zemūdens mantojuma aizsardzībai
Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs	Kriminālā/ administratīvo pārkāpumu statistika, tehniskais atbalsts tiesību aizsardzības iestādēm, informācijas sistēmu izstrāde un uzturēšana
Tiesu administrācija	Tiesu darba statistika
Valsts administrācijas skola	Dažas apmācības/ informācijas un pieredzes apmaiņas pasākumu īstenošana
Muzeji	Dažas apmācības, izmeklēšanas atbalsts (identificēšana, novērtēšana), izpēte
Akadēmiskās un pētniecības jomas institūcijas (piem., Latvijas Kultūras akadēmija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts)	Apmācība, izpratnes veidošana un informētības paaugstināšana, izpēte, priekšlikumi normatīvo aktu/ stratēģisko dokumentu izstrādei
Pašvaldības	Atbalsts kultūras pieminekļu un citu kultūras objektu apzināšanai, saglabāšanai, apsekošanai, aizsardzībai; NKMP deleģēto funkciju veikšana
Nevalstiskās un profesionālās organizācijas (piem., Latvijas Arheologu biedrība), reliģiskās un citas organizācijas	Atbalsts kultūras pieminekļu un citu kultūras objektu aizsardzībai, sakopšanai, restaurācijai un atjaunošanai, priekšlikumi normatīvo aktu/ plānošanas dokumentu izstrādei, informētības paaugstināšana, izpēte

mazināt senlietu nelikumīgu iegūšanu un tirdzniecību, jo iedzīvotāji ziņo gan par nelikumīgiem izrakumiem, gan par aizdomīgām personām, kuras, iespējams, vēlas tos veikt, iedzīvotāji neiesaistās apšaubāmos senlietu pirkšanas darījumos, paziņo par atrastajām senlietām, vai, mantojuma saglabāšanai nodod atrastās senlietas publiskām iestādēm.⁴⁶ 4. tabulā ir parādīti iesaistīto pušu biežāko sadarbības jomu un aspektu piemēri (pārsvārā starp publiskām institūcijām, taču arī

ar privāto, nevalstisko sektoru un iedzīvotājiem). Norādītas jomas un aspekti ir savstarpēji saistīti, un to dalījums ir nosacīts.

Darbošanās kultūras (un it īpaši arheoloģiskā) mantojuma aizsardzības jomā prasa eksperta līmeņa zināšanas, lai arheoloģiskas senlietas (piemēram, strādājot ar izņemtām senlietām vai veicot kultūras priekšmetu tirdzniecības vietņu monitoringu) atpazītu (nespeciālistam tās var dažreiz atgādināt vien sarūsējoša metāla kaudzīti), noteiktu, vai tas

4. tab. Sadarbības jomas/ aspekti starp dažādām iesaistītajam pusēm

Tehniskie/ metodoloģis- kie	Organiza- toriskie/ ar informācijas apmaiņu saistītie	Krimināl- procesuālie, operatīvie	Tiesiskie	Ar izpēti/ analīzi saistītie	Sociāli ekonomiskie
Kultūras (t.sk. arheoloģisko) priekšmetu identifikācija	Monitorings (tiešsaistes tirdzniecības platformu, izsoļu namu u.c.)	Operatīvo pasākumu īstenošana, dalība starptautiskajās operācijās	Normatīvā regulējuma attīstība	Statistisko datu apstrāde, tendenču noteikšana	Investīciju piesaiste
Kultūras priekšmetu, nodarīto zaudējumu novērtēšana	Informācijas apmaiņa nacionālā un starptautiskā līmenī	Kultūras priekšmetu izmantošanas novēršana un apkarošana naudas atmazgāšanā un terorisma finansēšanā	Nacionālo normatīvo aktu prasību īstenošana	Izvērtējuma veikšana (normatīvo aktu, veicamo aktivitāšu u.c.)	Mārketing, tūristu un apmeklētāju piesaiste
Viltojumu noteikšana	Apmācība/pieredzes apmaiņa	Izmeklēšana	Starptautisko saistību izpilde	Problemātisko/ risināmo jautājumu identificēšana	Vietējas infrastruktūras attīstība
Viltotas provenances (apšaubāmas izcelsmes) identificēšana	Informatīvo materiālu un rekomendāciju izstrāde	Kriminālvajāšana	Stratēģisko dokumentu izstrāde	Risinājumu zinātnisks pamatojums	Teritorijas plānošana un dizains
Tiesību aizsardzības darba metožu pilnveidošana	Informētības paaugstināšana, t.sk. publiskas kampaņas	Tiesvedība	Restitūcija, atgriešana	Ekspertu konsultācijas, viedokļi un rekomendācijas	Kultūras objektu konservācija, atjaunošana u.c.

nav pilnīgs vai daļējs viltojums, un novērtētu. Šajās darbībās tiesību aizsardzības iestādes sadarbojas ar NKMP un muzejiem, kuriem ir arheoloģiskas kolekcijas.⁴⁷

Latvijas izcelsmes arheoloģiskas senlietas pārsvarā mēģina nelikumīgi realizēt ārvalstīs dislocētās tirdzniecības platformās vai ārval-

stīs dislocētiem pircējiem, piemēram, izmantojot sociālo tīklu iespējas. Tāpēc ir svarīgi īstenot starptautisku sadarbību un informācijas apmaiņu, kā arī piedalīties starptautiskajās operācijās, lai izņemtu senlietas no nelikumīgas apgrozības un aizturētu noziedzīgu nodarījumu izdarītājus. Šādās operācijās,

veiksmīgi piedalās arī Valsts policija.⁴⁸ Tā kā senlietas bieži pārsūta uz ārzemēm, izmantojot pasta pakalpojumus, ir svarīgi pastiprināt VAS "Latvijas pasts" darbinieku veicamo aizdomīgu pasta sūtījumu (kuri, iespējams, satur senlietas) kontroli.⁴⁹

Informētības paaugstināšanai gan kontrolējošo, gan kultūras jomas institūciju darbiniekiem, gan iedzīvotājiem, komersantiem un citu sociālo grupu pārstāvjiem ir izteikti starpinstitucionāls raksturs. Jau pieminētais "Apdraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu katalogs" ir labs piemērs starpinstitucionālai sadarbībai, kuras gaitā šis materiāls ticis izstrādāts. Svarīgi ir nepārtraukti un plānveidīgi paaugstināt informētību, izplatot informatīvos materiālus, organizējot publiskas kampaņas, veicinot sadarbību starp iedzīvotājiem, nevalstiskām, reliģiskām un citām organizācijām, tiesību aizsardzības iestādēm un NKMP kultūras mantojuma aizsardzības jomā.

Normatīvā regulējuma izstrāde un pilnveidošana prasa iesaistīto institūciju un organizāciju sadarbību, kā arī izpēti un analītisko darbu veikšanu. Labs piemērs starpinstitūciju sadarbībai šajā jomā ir grozījumu izstrāde Krimināllikumā, precizējot 229. pantu (Nelikumīgas darbības ar valsts aizsardzībā esošu kultūras pieminekli) un ieviešot 229.¹ pantu (Nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām).⁵⁰ Pētnieciskais un analītiskais darbs ir svarīgs ne tikai normatīva regulējuma izstrādē, bet arī, lai pārbaudītu tiesību normu darbības un institūciju savstarpējas sadarbības efektivitāti, noteiktu zaudējumus, kurus nelikumīgas darbības pret kultūras mantojumu nodara tautsaimniecībai, kultūras pieminekļu īpašniekiem noteikto ierobežojumu samērīgumu u.c. aspektos.

NKMP interneta vietnē esošā informācija atspoguļo sadarbības attīstības nepieciešamību, t.sk. saistībā ar Latvijas pievienošanos starptautiskiem tiesību aktiem, un kultūras priekšmetu izmantošanas novēršanu un apkarošanu naudas atmazgāšanas un terorisma finansēšanas aktivitātēs. Piemēram, ir norā-

dīts: "2019. gadā Latvijā ir uzsākti pasākumi, ko rekomendē starptautiski principi: celta Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes kapacitāte, kā arī notikusi jaunu profesionāļu piesaistīšana, kas nodarbojas tieši ar kustamā mantojuma aizsardzību, sperti pirmie soļi sadarbībai ar tiesībsargājošām institūcijām plašākas sabiedrības izpratnes veidošanai, kā arī uzsākts dialogs ar mākslas un antikvāro priekšmetu tirgus dalībniekiem, tai skaitā pastāvīgs interneta vietņu monitorings. Veiktas arī 290 klātienēs un neklātienēs pārbaudes mākslas un antikvāro priekšmetu aprītē iesaistītajiem."⁵¹ Šāda NKMP darbība neapšaubāmi ir vērtējama pozitīvi, taču Latvijas atbildības nodrošināšanai starptautiskiem principiem un sadarbības attīstībai ir jābūt pastāvīgai un nepārtrauktai, jo tikai tad iespējams panākt kultūras mantojuma aizsardzības efektivitāti ilgtermiņā.

Ne tikai kultūras (t.sk. arheoloģiskā) mantojuma aizsardzība, bet arī tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstība prasa regulāru sadarbību starp daudzām iesaistītām pusēm — gan valdību un pašvaldībām, gan komersantiem, gan kultūras objektu īpašniekiem un vietējiem iedzīvotājiem, gan nevalstiskām un citām organizācijām, gan speciālistiem dažādās nozarēs. Ja nav attīstīta vietējā infrastruktūra un teritorija nav pietiekami popularizēta, nav iespējams tūristu pieplūdums; ja nav attīstīta publiska privāta partnerība, ir apgrūtināta investīciju piesaiste; ja nav pienācīgi nodrošināta teritorijas plānošana un dizains, paredzot tajā vietu kultūras objektiem, kultūras objekti var pazust apkārtējā ainavā vai tikt apdraudēti nekorekti izstrādāto un īstenoto infrastruktūras projektu ietekmē.

Ieinteresēto pušu sadarbība balstās tās koordinācijā dažādos līmeņos. Kultūras mantojuma aizsardzībai ir izteikti starpinstitucionāls raksturs, kas, no vienas puses, ir saistīts ar kultūras pieminekļu un citu objektu apzināšanu, izpēti, saglabāšanas nodrošināšanu, no otras puses, ar pretlikumīgu darbību, kas apdraud kultūras mantojumu, novēršanu un ap-

karošanu, no trešās, — ar mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību, kas, iespējams, ir efektīvākais līdzeklis tā aizsardzībai. Lai gan Kultūras ministrijas un NKMP nolikumos ir iekļautas dažas norādes par koordinējošo darbību,⁵² pašlaik Latvijā tomēr katras iestādes konkrēti veicamie uzdevumi starpinstitūciju sadarbības koordinācijā kultūras mantojuma aizsardzības jomā nav normatīvi reglamentēti, t.sk. nosakot nepieciešamās informācijas apstrādi, institūciju apmācību, informētības paaugstināšanas pasākumus, veicamā pētnieciski analītiskā darba virzienus (piemēram, krimināltiesiskā un ekonomiskā jomā) u.c. aspektus. Pozitīvi ir vērtējams tas, ka Kultūras pieminekļu aizsardzības nozares stratēģijā 2014.–2020. gadam⁵³ kā prioritāte ir noteikta “plaša visu interešu grupu iesaiste, zināšanas, izpratne un sadarbība”. Stratēģijā kā veicamie uzdevumi ir noteikti arī šādi: dažādu interešu pārstāvju iesaistišana kultūras mantojuma saglabāšanā, zinātnisko pētījumu un publikāciju veicināšana, kvalitatīvas informācijas, tostarp statistikas datu apkopošana un analīze, kultūras mantojuma popularizācijas un līdzdalības kampaņas par kultūras pieminekļu praktisku saglabāšanu u.c.⁵⁴ Tomēr lielākoties norādītie uzdevumi ir vispārīgi, nav skaidra to īstenošanas kārtība un sasniedzamais rezultāts, nav uzsvērts izteikti starpdisciplinārais veicamo uzdevumu raksturs, maz uzmanības ir pievērsts sadarbībai ar tiesību aizsardzības un citām kontrolējošām iestādēm, institūciju apmācības jautājumiem u.c. aspektiem. Prioritāšu īstenošanai paredzētie uzdevumi un darbības stratēģijā nav pietiekami detalizētas, lai varētu konstatēt sasniedzamo/ sasniegto rezultātu/ labumu to īstenošanas gadījumā. Praksē, tādējādi, ir vērojami holistiskas pieejas traucējumi, tāpēc kultūras mantojuma aizsardzības turpmākas stratēģijas izstrādē ir jāņem vērā veicamo pasākumu starpdisciplinārais un starpinstitucionālais raksturs, iespējami jānovērš darbību fragmentārisms, veicamos pasākumus jādefinē kopā ar citām iesaistī-

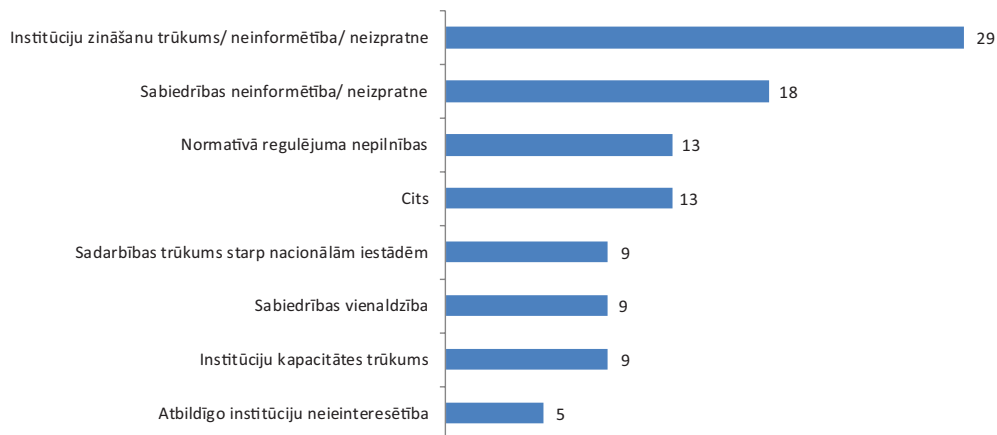
tām institūcijām (t.sk. tiesību aizsardzības un citām kontrolējošām iestādēm), iespējami detalizēti, paredzot sasniedzamo rezultātu un novērtējot pasākumu īstenošanas ietekmi.

Apmācība un informētības paaugstināšana

2019. gadā aptaujās, kas notika maijā un oktobrī organizēto mācību ietvaros, tika aptaujāti tiesību aizsardzības iestāžu, prokuratūras, kultūras jomas iestāžu u.c. iestāžu darbinieki. Kopā atbildes sniedza 58 respondenti. Lielākā daļa respondentu, atbildot uz jautājumu “Kādi, Jūsaprāt, ir galvenie šķēršļi (ja tādi pastāv) kultūras priekšmetu nelegālas aprites ierobežošanas efektivitātes paaugstināšanai?”, norādīja, ka tie ir saistīti ar institūciju zināšanu trūkumu, neinformētību un izpratnes trūkumu (4. att.).⁵⁵ Aptauju rezultāti, identificējot galvenos šķēršļus, ir līdzīgi 2014.–2015. gadā pēc līdzīgas programmas veiktās aptaujas rezultātiem (salīdzināmas mērķauditorijas respondenti atbildot uz šādu pašu jautājumu): pirmajā vietā ir šķēršļi, kas saistīti ar institūciju zināšanu trūkumu, neinformētību un izpratnes trūkumu.⁵⁶ Starp būtiskākajiem šķēršļiem gan 2019. gada, gan 2014.–2015. gada aptaujās ir minēti arī sabiedrības neinformētība un neizpratne, institūciju sadarbības un informācijas apmaiņas trūkums, normatīvā regulējuma nepilnības un sabiedrības vienaldzība.

Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka apmācībai un informētības līmeņa paaugstināšanai (gan iesaistīto institūciju, gan kultūras objektu īpašnieku, gan citu sociālo grupu, tostarp komersantu) ir būtiska, ja ne kritiska nozīme kultūras mantojuma aizsardzības nodrošināšanā.

2014.–2016. gadā Latvijas Kultūras akadēmija sadarbībā ar Latvijas muzejiem un NKMP īstenoja sešas mācības (četras mācības Rīgā, divas — Daugavpilī un Ventspilī) tiesību aizsardzības iestāžu darbiniekiem (Valsts policija, Valsts ieņēmumu dienests (Muita), Valsts robežsardze), VAS “Latvijas

4. att. Respondentu summēto atbilžu (brīvā teksta komentāru) procentuāls sadalījums, atbildot uz jautājumu "Kādi, Jūsaprāt, ir galvenie šķēršļi (ja tādi pastāv) kultūras priekšmetu nelegālas aprites ierobežošanas efektivitātes paaugstināšanai?". 08.05.2019. un 08.10.20219. gadā veikto aptauju rezultāti

pasts", NKMP un dažu muzeju darbiniekiem. 2018. gada janvārī un decembrī Valsts administrācijas skola sadarbībā ar Interpolu, UNESCO, UNODC, UNIDROIT, ICCROM, ES Padomes Pretterorisma koordinators biroju, Itālijas Karabinieru dienestu, ASV Tieslietu departamentu, Vācijas Federālo ārlietu dienestu, Nīderlandes Nacionālo policiju u.c., tostarp nacionālām institūcijām, organizēja Rīgā starptautiskos seminārus par ēnu ekonomikas mazināšanu kultūras priekšmetu aprites jomā. Semināros piedalījās tiesību aizsardzības iestāžu, Latvijas Republikas prokuratūras, NKMP, ministriju, Latvijas Republikas Saeimas un citu institūciju pārstāvji.⁵⁷ 2018. gada martā sadarbībā starp Valsts administrācijas skolu⁵⁸ un Itālijas Karabinieru dienestu tika organizētas Latvijas tiesību aizsardzības un NKMP pārstāvju vairāku dienu mācības Itālijā. Valsts administrācijas skola, sadarbībā ar Latvijas Nacionālo vēstures muzeju un *ArtLaw.club* platformu 2019. gada maijā un oktobrī organizēja mācības, piedaloties muzeju, NKMP, Valsts policijas, Valsts ieņēmumu dienesta (Muita), Latvijas Republikas Prokuratūras, Kultūras

ministrijas, bibliotēku, arhīvu un dažu citu institūciju pārstāvjiem.⁵⁹ Kopumā šajos pasākumos kopš 2014. gada ir piedalījušies vairāk kā 500 dalībnieki. NKMP arī īstenoja dažas mācības, piemēram, mācības pasta/muitas darbiniekiem Rīgas lidostā ar mērķi skaidrot, kā atšķirt arheoloģiskās senlietas.⁶⁰

Mācībās un pieredzes apmaiņas pasākumos citu starpā tika apskatīti jautājumi par arheoloģisko senlietu identifikāciju, Latvijas un starptautisko tiesisko regulējumu, senlietu nelikumīgu tirdzniecību, starpinstitūciju sadarbību, izmantojamiem informācijas avotiem; sniegts arī vispārējs situācijas raksturojums un identificēti darba virzieni, lai paaugstinātu kultūras (it īpaši arheoloģiskā) mantojuma aizsardzības efektivitāti. Latvijas Kultūras akadēmijas un Valsts administrācijas skolas īstenotās mācības mērķtiecīgi tika organizētas muzejos, lai mācību dalībniekiem būtu iespēja praktiski strādāt ar arheoloģiskām senlietām (ievērojot noteikumus darbā ar īstiem kultūras priekšmetiem) un apskatīt muzeju kolekcijas. Pozitīvi vērtējams, ka mācībās veidojās savstarpēja komunikācija ne tikai starp lektoriem un auditoriju, bet

arī starp dažādu institūciju pārstāvjiem. Gan mācību dalībnieku anketēšanas rezultāti, gan mācību gaitā uzdotie jautājumi, viedokļi un komentāri veicināja savstarpējo informācijas apmaiņu. Piemēram, daudzi tiesību aizsardzības institūciju pārstāvji norādīja, ka mācībās ir jāsniedz vairāk praktiskas informācijas (iespējami balstoties Latvijas pieredzē kriminālprocesu jomā) par izmeklēšanas metodēm un pierādījumu bāzi, tiesību normu ieviešanu praksē, kā arī nepieciešamību iesaistīt mācībās prokurorus un tiesnešus, lai veicinātu kopīgu izpratni noziedzīgu nodarījumu prevencijā un apkarošanā. Mācībās identificēti arī vairāki risināmie jautājumi, kas saistīti ar informētības paaugstināšanas un mācību pasākumu veikšanu. Viens no tādiem jautājumiem ir dažu muzeju nekorektā prakse — pieņemot dāvinājumā personu atnestās senlietas, nepārbaudot senlietu izcelsmi un nepaziņojot par tām NKMP, kā arī neinformējot par aizdomīgiem piedāvājumiem tiesību aizsardzības iestādes. No vienas puses, ir saprotamas muzeju vēlmes, darbojoties ierobežotu resursu apstākļos, papildināt arheoloģiskās kolekcijas, veicināt labas attiecības ar iedzīvotājiem un saglabāt senlietas (daži muzeju pārstāvji norādīja, ka, atraidot piedāvājumu, persona, kas atnesusi senlietas, var tās izmest vai censties pārdot u.tml.), taču, no otras puses, šāda rīcība ir pretrunā likuma normām,⁶¹ sekmē apšaubāmas izcelsmes priekšmetu nonākšanu muzeju kolekcijās, kā arī netieši atbalsta nelikumīgu izrakumu veikšanu un negodprātīgu metāla detektoru izmantošanu.⁶² Dažkārt atradēji nodod valstij (muzejiem) mazāk vērtīgās senlietas, pārējo paturot sev (iespējams pārdošanas nolūkā)⁶³ vai arī saistot to ar reputācijas glābšanu un satraukumu par iespējamo saukšanu pie atbildības par Krimināllikuma 229.¹ panta pārkāpumu.⁶⁴ Godīgs senlietas atradējs ne tikai informē par atradumu, bet arī paziņo, kurā vietā atradums ir izdarīts, jo senlietas atrašanās vietas noteikšana var būt vērtīgāka par pašu atradumu (piemēram, veicot

izpēti, var tikt atklāts jauns kultūras pieminekļis). Neapšaubāmi, sadarbība ar senlietu atradējiem ir jāattīsta un godprātīgie atradēji jāuzslavē. Institūcijām ir jāmeklē un jānosaka optimāli sadarbības ceļi, lai, darbojoties saskaņā ar likumu, veicinot arheoloģiskā mantojuma saglabāšanu un izpēti, atbalstot godīgus senlietu atradējus un vēstures entuziastus, nesniegtu atbalstu negodprātīgām personām, kas nodara postījumus arheoloģiskajam mantojumam, apgāna senkapus un piesavinās sabiedrībai piederošas senlietas, pēc tam “uzdāvinot” tās valstij. Tieši mācības un informētības paaugstināšanas pasākumi, kuros iesaistāmi gan institūciju pārstāvji, gan plašāka sabiedrība, palīdz izstrādāt efektīvu sadarbības veidu, veicinot arheoloģiskā mantojuma aizsardzību.

Lai gan mācībās piedalījās samērā liels dalībnieku skaits, ņemot vērā gan kadru mainību institūcijās, gan to, ka salīdzinājumā ar citiem likumpārkāpumiem, tādi likumpārkāpumi, kas apdraud kultūras mantojumu tiek izdarīti retāk (tātad lielākā daļa darbinieku nesastopas ar tiem ikdienā), tomēr jāsecina, ka īstenoto pasākumu daudzums un regularitāte nav pietiekama, lai saglabātu institūciju darbinieku zināšanu līmeni šajā jomā augstā līmenī.

Prakse liecina, ka iedzīvotāju, komersantu, citu personu, kā arī iesaistīto institūciju informētības līmeņa paaugstināšana notiek pārsvarā ar informatīvo materiālu palīdzību.⁶⁵ Pēdējos gados, izstrādāti vairāki informatīvie materiāli, tostarp “Apdraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu katalogs” (latviešu, angļu un krievu valodā) un materiāli “Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites novēršana”, kas ir domāti gan plašākai auditorijai, gan arī specifiski mākslas un antikvāro priekšmetu tirgus dalībniekiem.⁶⁶ Būtiski ir ne tikai izstrādāt informatīvos materiālus, bet arī efektīvi izplatīt tos mērķauditorijai. Piemēram, “Apdraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu katalogs” izplatīts ne tikai Latvijas auditorijai, bet, pateicoties tā tulkojumam angļu valodā, t.sk. ar Interpola un UNESCO starpniecību, tas tika

izplatīts starptautiski, kā arī iekļauts Interpola Ģenerālsekretariāta interneta vietnē. Latvijas izcelsmes arheoloģiskas senlietas tiek nelikumīgi tirgotas ārzemēs, Latviju apmeklē ārvalstu tūristi, tāpēc ir svarīgi, ka informatīvie materiāli bez latviešu valodas, būtu pieejami vismaz vēl angļu valodā. Jāņem vērā, ka ne visi potenciālie informatīvo materiālu lietotāji izmanto interneta pakalpojumus, sociālos tīklus u.tml. (attālāk dislocēto arheoloģisko senvietu tuvumā dzīvojošām personām var nebūt interneta pieslēgums vai dators), tāpēc ir lietderīgi izplatīt attiecīgu informāciju svarīgām mērķauditorijām arī drukātā veidā.

Jāņem vērā, ka informatīvie pasākumi nav saistāmi tikai ar informatīvo materiālu izplatīšanu, jo nepastarpinātai savstarpējai komunikācijai, skaidrojumu sniegšanai, plašākām atbildēm uz mērķauditorijas pārstāvju uzdotajiem jautājumiem ir neatsverama nozīme.⁶⁷ Personiskas komunikācijas ceļā iedzīvotāji, komersanti un citas personas var uzdot jautājumus vai dalīties svarīgā informācijā, kura, iespējams, nenonāktu atbildīgo institūciju rīcībā, ja komunikācija notiktu tikai ar informācijas nesēju starpniecību. Īpaši svarīgi rīkot informatīvos pasākumus reģionālā un pat lokālā līmenī, tādējādi gan veicinot tiesību aizsardzības/ kontrolējošo un kultūras jomas institūciju savstarpējo sadarbību, gan sadarbību ar iedzīvotājiem, uzņēmējiem, kultūras pieminekļu īpašniekiem un citām personām. Informatīvo materiālu un pasākumu saturs var attiekties uz dažādiem jautājumiem — ko darīt, atrodot priekšmetu, kas līdzīgs arheoloģiskai senlietai, kā rīkoties, pamanot personas, kas veic vai, iespējams, plāno veikt nelikumīgus izrakumus, kā notiek informācijas apmaiņa un savstarpējā palīdzība starp muzejiem un policiju (piemēram, kā muzeji sniedz informāciju par aizdomīgiem darījumiem vai to mēģinājumiem un kā policija iesaka aizsargāt muzejus no zādzībām un citiem likumpārkāpumiem) u.c. Bez informācijas apmaiņas par veicamajām darbībām un

sadarbības shēmām, nepastarpināta komunikācija ļauj apmainīties ar kontaktinformāciju, kas var būt īpaši noderīga, ja nepieciešams ātri rīkoties, taču laika ir maz.

Perspektīvs informētības līmeņa paaugstināšanas pasākumu virziens ir kultūras (t.sk. arheoloģiskā) mantojuma objektu sociāli ekonomiskā potenciāla attīstība. Svarīgi ir veidot izpratni par to, ka kultūras pieminekļi nav tikai saimnieciskas darbības ierobežojums to īpašniekiem (ko var nesegt attiecīgie nodokļu atvieglojumi),⁶⁸ bet tie var sniegt arī ekonomisko labumu. Informācijas izplatīšana par veiksmes stāstiem, labāko praksi kultūras pieminekļu pārvaldībā, publiskās privātas partnerības sniegtām iespējām, finansējuma piesaistes iespējām u.c. aspektiem var palīdzēt gan publiskiem, gan privātiem kultūras pieminekļu īpašniekiem, gan sabiedriskām organizācijām pārdomāt to īpašumā esošo objektu attīstības iespējas, uzsākt izstrādāt un īstenot projektus, tādējādi veicinot kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla efektīvu izmantošanu.

Diskusija un secinājumi

Veiktās izpētes ierobežojumi. Būtiskākais ierobežojums ir iepriekšēju zinātnisko pētījumu un teorētisko darbu trūkums par arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības problemātiku Latvijā, kā arī empīrisko datu nepietiekamība. Daži zinātniskie darbi par minēto tēmu izstrādāti pirms 10–20 gadiem. Kopš tā laika varēja notikt nozīmīgas izmaiņas. Esošajā publikācijā ir mazāk atspoguļots pašvaldību, nevalstisko, profesionālo organizāciju un kultūras pieminekļu īpašnieku viedoklis, autors galvenokārt ir pievērsies kontrolējošo institūciju darbības izpētei, un publikācijai ir ierobežots apjoms. Šim aspektam ir jāvelta lielāka uzmanība turpmākajā izpētē, it īpaši, vērtējot kultūras mantojuma sociāli ekonomiskā potenciāla attīstības iespējas.

Secinājumi un priekšlikumi. Būtiskākais faktors arheoloģiskā mantojuma aizsardzī-

bas nodrošināšanā ir dažādu iesaistīto pušu izpratne par to kā vērtību. Bez sabiedriskā atbalsta kontrolējošo institūciju darbības kultūras mantojuma aizsardzības jomā ir lemtas neveiksmi. Sabiedriskas izpratnes veicināšanas darbs ir uzsākts, taču nepieciešams plašāk attīstīt informatīvos pasākumus, skaidrojot ne tikai kultūras mantojuma saglabāšanas nepieciešamību, bet, apelējot pie dažādu iesaistīto pušu interesēm, labākās prakses un veiksmes stāstiem,⁶⁹ sasaistīt kultūras mantojuma aizsardzības aspektu ar tā sociāli ekonomiskā potenciāla attīstību.

Kultūras, t.sk. arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai ir starpdisciplinārs un starpinstitūciju raksturs, tādējādi tā nevar tikt efektīvi nodrošināta tikai viena resora un jomas (piemēram, kultūras) ietvaros, atrauti no citiem resoriem un jomām (ieکشلیetu, tieslietu u.c.). Aizsardzības pasākumiem jābalstās situācijas analizē un zinātniskajā izpētē, iesaistot ieinteresētās puses: iedzīvotājus, komersantus, pašvaldības, nevalstiskas, reliģiskas un citas organizācijas, speciālistus u.c. Tādējādi ir vitāli svarīgi nodrošināt iesaistīto institūciju, organizāciju un personu darbības koordināciju (t.sk. identificējot risināmos jautājumus dažādās jomās: apmācība, informatīvas kampaņas, zinātniskas izpētes virzieni, kriminālprocesuālie un administratīvie jautājumi u.c.). Nav nepieciešams veidot jaunas institūcijas, kas veiktu šādu darbības koordināciju, visticamāk pietiktu ar to, ka koordinācijas funkcijas deleģētu kādai no esošajām institūcijām, vai izveidojot starpinstitūciju konsultatīvu padomi un iekļaujot tajā ne tikai kontrolējošo institūciju pārstāvjus, bet arī sociālos partnerus, nevalstiskas un profesionālas organizācijas, akadēmisko un pētniecisko institūciju pārstāvjus. Koordinēšanas procesam ir jābūt nepārtrauktam.

Starpinstitūciju sadarbībai ir jābalstās stingri noteiktos principos. Prakse rāda, ka vislabāk savstarpējo sadarbību juridiski nostiprināt (nevis balstīt tikai personiskos kontaktos), katrai sadarbības pusei apzino-

ties tās veicamās funkcijas un uzdevumus.

Ne mazāk svarīga ir starptautiskas sadarbības attīstība un stiprināšana, jo Latvija ir neliela valsts, valstī faktiski nepastāv arheoloģisko senlietu tirgus un prakse rāda, ka Latvijas izcelsmes senlietas pārsvarā tiek nelikumīgi realizētas ārvalstīs vai ārvalstu pircējiem. Ārvalstu institūcijas, it īpaši ņemot vērā izplatīto informāciju par apdraudētām Latvijas arheoloģiskām senlietām, pievērš uzmanību izņemtiem/ konfiscētiem artefaktiem, kuriem, iespējams, ir Latvijas izcelsme, un informē par tām Latvijas institūcijas.⁷⁰

Izpētē noskaidrots, ka, pastāvot iespējām apstrādāt un izanalizēt dažāda veida statistisko informāciju kultūras mantojuma aizsardzības jomā, tas netiek darīts plānveidīgi un koordinēti, lai gan attiecīgo datu analīze var būtiski palīdzēt noteikt risināmos jautājumus un virzīt pieejamos resursus to risināšanai. Šādi dati, piemēram, attiecas uz:

- reģistrētiem postījumiem arheoloģiskajos pieminekļos, kriminālprocesu uzsākšanu, nodošanu kriminālvajāšanai un iztiesāšanai (pēc attiecīgajiem Krimināllikuma pantiem (piemēram, nelikumīgas darbības ar valsts aizsardzībā esošu kultūras pieminekli) kvalificēto uzsākto kriminālprocesu ir daudz, taču lielākā to daļa tiek apturēta, līdz kriminālvajāšanai nonāk vien nedaudzi un līdz iztiesāšanai — kriminālprocesu minimums);
- nodarīto ekonomisko zaudējumu (arheoloģiskajam mantojumam nodarītie zaudējumi finansiālā izteiksmē) apmēru. Šāda informācija (kopā ar datiem par kultūrvēsturiskas un zinātniskas vērtības zudumu) var t.sk. palīdzēt celt izpratni par kaitējumu, kas nodarīts sabiedrībai un tautsaimniecībai noziedzīgo nodarījumu rezultātā. Jāņem vērā, ka kultūras pieminekļi ir ne tikai to tiešo īpašnieku īpašums, bet tie pieder arī sabiedrībai un tai ir tiesības zināt par nodarītiem zaudējumiem (kaut vai tikai publiskajam īpašumam,⁷¹ par kuru

uzturēšanu un savešanu kārtībā iedzīvotāji maksā nodokļus);

- noteikšanu, vai noziedzīgais nodarījums, kas kvalificēts pēc Krimināllikuma 228. panta (Kapa un liķa apgānīšana) izdarīts kultūras pieminekļi (senkapos). Lai iegūtu šos datus automatiskajā režīmā (pašlaik to var izdarīt vien manuāli, kas ir resursietilpīgs process), nepieciešams iekļaut attiecīgu pazīmi Iekšlietu ministrijas Informācijas centra informācijas sistēmās.

Iesaistīto institūciju profesionālās kompetences faktors ir viens no noteicošajiem kultūras mantojuma aizsardzības nodrošināšanā. Mācību un pieredzes apmaiņas jomas skar gan tehniskos, gan organizatoriskos, gan metodoloģiskos, gan it īpaši — normatīvos aspektus, izmeklēšanas metožu un pierādījumu bāzes aspektus. Lai gan Latvijas normatīvais regulējums kultūras mantojuma aizsardzības jomā ir kopumā progresīvs (pilnveidojumi ir nepieciešami, taču tā nav šī raksta tēma), no īstenoto mācību dalībniekiem ir saņemti jautājumi un komentāri par vairāku tiesību normu ieviešanu praksē. Svarīgas mācību tēmas ir starpinstitūciju sadarbība nacionālā un starptautiskā līmenī (tā kļūst arvien svarīgāka, ievērojot Latvijas pievienošanas starptautiskām konvencijām), savstarpēja informācijas apmaiņa, sadarbība ar senlietu atradējiem u.c. Mācībās un pieredzes apmaiņas pasākumos ir jāiesaista ne tikai tiesību aizsardzības iestāžu darbinieki, bet arī prokurori un tiesneši, veicinot savstarpējo dialogu un vienotu izpratni dažādos jautājumos. Mācības, it īpaši tiesību aspektu jomā, ir svarīgas kultūras jomas iestādēm (piemēram, muzejiem). Liela loma mācību īstenošanā ir NKMP pārstāvjiem, kuri var sniegt metodoloģiska rakstura informāciju par nodarīto zaudējumu aprēķināšanu, būtisku kaitējumu u.c. aspektiem. Mācībās ir jāiesaista ne tikai publisko institūciju darbinieki, bet arī komersanti, nevalstisko un profesionālo organizāciju pārstāvji, kultūras pieminekļu īpašnieki u.c. Neatsverama loma ir institūciju un citu

iesaistīto pušu foruma iespējām, ko piedāvā mācības un pieredzes apmaiņas pasākumi. Ņemot vērā kadru mainību institūcijās, kā arī to faktu, ka salīdzinājumā ar citiem likumpārkāpumiem kultūras mantojumu apdraudoši likumpārkāpumi tiek izdarīti retāk, profesionālo zināšanu līmeņa noturēšanas nolūkā mācības un pieredzes apmaiņas pasākumus jāorganizē biežāk, tie jābalsta Latvijas un starptautiskajā praksē, jāveido izteikti praktiski un jāpieaicina to īstenošanā jomas profesionāļi, eksperti un pētnieki.

Pateicība

Autors izsaka pateicību Nacionālai kultūras mantojuma pārvaldei un Valsts policijai par statistisko datu sniegšanu un šo institūciju pārstāvjiem par informācijas sniegšanu interviju gaitā, Latvijas Republikas Prokuratūrai un tās pārstāvim par informācijas sniegšanu interviju gaitā, Vidzemes rajona tiesai un Zemgales rajona tiesai par atļauju iepazīties ar krimināllietu materiāliem, Iekšlietu ministrijas Informācijas centram un Tiesu administrācijai par statistisko datu sniegšanu.

Avoti un piezīmes

- ¹ http://www.ambermarks.com/Piemineklu-Veidi/VidPilis/_Vidpilis_Tabula.htm. Sk. 2020. g. 8. aug.
- ² Pieminekļu saraksts. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes dati. <https://is.mantojums.lv>. Sk. 2020. g. 8. aug.
- ³ T.i., kultūras pieminekļi Latvijas Republikas likuma "Par kultūras pieminekļu aizsardzību" (pieņemts 1992. g. 12. febr., spēkā no 1992. g. 10. marta) 2. panta izpratnē. <https://likumi.lv/ta/id/72551-par-kulturas-piemineklu-aizsardzibu>.
- ⁴ Pieminekļu saraksts., op. cit.
- ⁵ Projekts "Latvijas pilskalni". <https://www.latvijas-pilskalni.lv/jaunatklatie-pilskalni-2019-gada/>. Sk. 2020. g. 8. aug.
- ⁶ Nacionālā muzeju krājuma kopkataloga dati (arheoloģiskas kolekcijas ir 32 muzejos). <https://www.nmkk.lv/Search/Item->

- SummaryByCollectionsForm.aspx; *Latvijas muzeju nozīme dažādām sabiedrības mērķgrupām: muzeju un sabiedrības mijiedarbība*. Pētījuma rezultātu ziņojums. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2018, 34. lpp. https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Nozares/Muzeji/petijumi/_LKA%20ZPC_Muzeju%20p%C4%93t%C4%ABjums%202018.pdf. Sk. 2020. g. 8. aug.
- Sk. arī Noskaidroti pērn apmeklētākie muzeji. LETA, 2019. g. 15. maijs. <https://www.la.lv/noskaidroti-pern-apeklelaki-muzeji>. Sk. 2020. g. 8. aug. Turaidas muzejrezervāts un Rundāles pils muzejs ir apmeklētākie Latvijas muzeji arī 2018. g.
- ⁷ European Group on Museum Statistics dati. https://www.egmus.eu/nc/en/statistics/complete_data/. Sk. 2020. g. 8. aug. Ne visas Eiropas valstis sniedza datus.
- ⁸ Brodie N. *Archaeological Looting and Economic Justice*. Cultural Heritage Management: A Global Perspective, 2010, p. 261–277. <https://dx.doi.org/10.5744/florida/9780813034607.003.0021>. Sk. 2020. g. 8. aug.
- ⁹ Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes dati sniegti pēc A. Kairiša pieprasījuma 2015.–2020. gadā.
- ¹⁰ Piem., atgādinājums par metāla detektoru lietošanas ierobežojumiem. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes informācija 2020.g. 30. apr. <https://mantojums.lv/lv/jaunumi/atgadinajums-detektor/>. Sk. 2020. g. 8. aug.
- ¹¹ Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kriminālās statistikas dati. <https://www.ic.iem.gov.lv/lv/kriminala-statistika>. Sk. 2020. g. 8. aug.
- ¹² Termins “apstrāde” šeit un turpmāk lietots pēc analogijas ar Eiropas Parlamenta un Padomes regulas (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula), OV L 119, 4.5.2016., 1./88. lpp. 4. panta otrajā punktā sniegto definīciju un attiecas uz jebkuru ar datiem vai datu kopumiem veikto darbību vai darbību kopumu, ko veic ar vai bez automatizētiem līdzekļiem: vākšanu, reģistrāciju, organizēšanu, strukturēšanu, glabāšanu, pielāgošanu vai pārveidošanu, atgūšanu, aplūkošanu, izmantošanu, izpaušanu, nosūtīt, izplatīt vai citādi darīt tos pieejamus, saskaņošanu vai kombinēšanu, ierobežošanu, dzēšanu vai iznīcināšanu.
- ¹³ “Par 1970. gada 14. novembra — UNESCO Konvenciju par kultūras priekšmetu nelikumīgas ieviešanas, izvešanas un īpašumtiesību maiņas aizliegšanu un novēršanu”. Latvijas Republikas likums (pieņemts 2018. g. 1. nov., spēkā no 2018. g. 15. nov.), pievienošanās konvencijai — 2019. g. 21. janv., konvenciju piemēro no 2019. g. 1. apr.; “Par 1995. gada 24. jūnija UNIDROIT Konvenciju par zagtajiem vai nelikumīgi izvestajiem kultūras priekšmetiem”. Latvijas Republikas likums (pieņemts 2018. g. 1. nov., spēkā no 2018. g. 15. nov.), pievienošanās konvencijai — 2019. g. 8. febr., konvenciju piemēro no 2019. g. 1. aug.
- ¹⁴ “Par Eiropas Padomes Konvenciju par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar kultūras vērtībām” (TA-513). Likumprojekts. Atbalstīts Ministru kabineta 2020. g. 28. apr. (protokols Nr. 28, 15. paragrāfs). Konvencija no Latvijas puses tika parakstīta 2018. g. 22. febr., taču tā jāratificē Latvijas Republikas Saeimā, tāpēc ir izstrādāts īpašs likumprojekts.
- ¹⁵ Piem., lai izvērtētu Latvijas normatīvā regulējuma atbilstību “Eiropas Padomes Konvencijas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar kultūras vērtībām” normām, Tieslietu ministrijā tika izveidota darba grupa ar pārstāvjiem no Kultūras ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Valsts policijas, Ģenerālprokuratūras, NKMP, tiesām un advokatūras. Likumprojekta “Par Eiropas Padomes Konvenciju par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar kultūras

- vērtībām" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), 2020. g. 18. 3. marts.
- ¹⁶ Piem., 2018. g. 23.–24. janv. Valsts administrācijas skolā organizēts "Starptautisks mācību seminārs par ēnu ekonomikas izpausmēm kultūras priekšmetu aprites jomā", kas bija saistīts ar pievienotās UNESCO 1970. gada un UNIDROIT 1995. gada konvencijām un to ieviešanas aspektiem. <https://www.vas.gov.lv/lv/projekta-aktualitates?190>. Sk. 2020. g. 22. aug.; 2018. g. 11.–12. dec. Valsts administrācijas skolā organizēts starptautisks mācību un pieredzes apmaiņas seminārs par ēnu ekonomikas mazināšanu kultūras īpašuma aprites jomā, kas bija saistīts ar sagatavojamos Eiropas Padomes Konvencijas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar kultūras vērtībām, ratifikācijai. <https://www.vas.gov.lv/lv/projekta-aktualitates?236>. Sk. 2020. g. 22. aug. Abi pasākumi organizēti ESF projekta "Valsts pārvaldes cilvēkresursu profesionālā pilnveide korupcijas novēršanas un ēnu ekonomikas mazināšanas jomā" (Nr.3.4.2.0/15/l/002) ietvaros.
- ¹⁷ Piem., Throsby D. Heritage Economics: A Conceptual Framework. In Licciardi G., Amirtahmasebi R. *The Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development. Urban Development.*, Washington, DC: World Bank, 2012, p. 45–74. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12286>. Sk. 2020. g. 9. aug.
- ¹⁸ Kairiss A. Exploring the Research Question of the PhD thesis. Riga Technical University, 2020. Sk. arī Kairiss A., Oļevska I. (2020). Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 2020, 8 (1), 51. lpp. <https://content.sciendo.com/view/journals/bjreecm/8/1/article-p45.xml> Sk. 2020. g. 24. aug. leklājumā publikācija sarakstu, uz kurām pamatojoties veikts kontentanalīzes pētījums.
- ¹⁹ Piem., Throsby 2012, op. cit., 45.–74. lpp.
- ²⁰ Ibid., 45.–74. lpp.
- ²¹ Piem., Pūķis M. Kultūras mantojuma sociālā un ekonomiskā loma. Pētījums, 2011, 15–16 lpp. <https://mantojums.lv/lv/petijumi/>. Sk. 2020. g. 15. aug.
- ²² Par pamatu izmantoti šādi avoti: Brodie, op. cit. 261–277. lpp. Pūķis 2011, op. cit. Sk. arī Kairiss A., Oļevska I. Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 2020, 8(1):59. <https://content.sciendo.com/view/journals/bjreecm/8/1/article-p45.xml>. Sk. 2020. g. 24. aug.
- ²³ "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", op. cit., 7. panta pirmā daļa.
- ²⁴ Piem., Zilgalvis J. Mālpils muižas parks no 18. gadsimta līdz mūsdienām. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 2020, 74 (1), 6. Spuleniece I. Bitiniece D. Jansone I. Aiziet ļaudis, aiziet muižas. Laikraksts Viduskurzemei *Kurzemnieks*, 2019. g. 28. okt. <https://www.kurzemnieks.lv/lai-laukipenepaliek-bez-cilv%C4%93kiem/10742-aiziet-laudis-aiziet-muizas/>. Sk. 2020. g. 15. aug.; Kalkūnes muižas pils. *Visitdaugavpils.lv*. <https://www.visitdaugavpils.lv/turisma-objekts/kalkunes-muizas-pils/>. Sk. 2020. g. 15. aug.
- ²⁵ Kairiss A. Crime Against Cultural Property: Finding Solutions. In: *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*. Pod redakcją Trzcieskiego M., Jakubowskiego O. Wrocław: Beta-druk, 2016, p. 63–76; sk. arī Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistisko informāciju "Zudušie kultūras priekšmeti". <https://www.ic.iem.gov.lv/lv/zudusie-kulturas-prieksmeti>. Sk. 2020. g. 15. aug.
- ²⁶ Piem., Vēbere I. Trīs gadu laikā policija atsavinājusi 4000 nelikumīgi iegūtu

- kultūrvēsturisku priekšmetu. TV3 ziņas, 2019. g. 10. dec. <https://skaties.lv/zinas/latvija/tris-gadu-laika-policija-atsavinajusi-4000-nelikumigi-iegutu-kulturvesturisku-prieksmetu/>. Sk. 2020. g. 15. aug.
- ²⁷ Sk. "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", op. cit. 7. nodaļa: "Administratīvie pārkāpumi kultūras pieminekļu aizsardzības jomā un kompetence administratīvo pārkāpumu procesā".
- ²⁸ Krimināllikums. Latvijas Republikas likums, pieņemts 1998. gada 17. jūn., spēkā no 1999. gada 1. apr. <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>; sk. arī Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistisko informāciju "Kriminālā statistika", op. cit. Sk. 2020. g. 15. aug.
- ²⁹ Iekšlietu ministrijas Informācijas centra pārstāvja 2020. gada jūlijā sniegtā informācija.
- ³⁰ Intervija ar NKMP Arheoloģijas un vēstures daļas vadītāju S. Zirni 2020. g. 28. jūl. (intervēja A. Kairišs un I. Oļevska).
- ³¹ Piem., Zemgales rajona tiesas lietas materiāli (Lietas arhīva Nr. K73-1745-19/22, 2019. g. 17. jūl.); Valsts policijas pārstāvju viedoklis, 2020. g. 22. jūl. (intervēja A. Kairišs un I. Oļevska)
- ³² Valsts policijas sniegtā statistiskā informācija (pēc A. Kairiša pieprasījuma). 2020. g. 24. jūl.
- ³³ NKMP 2015.–2020. gadā sniegtā informācija (pēc A. Kairiša pieprasījuma). Attēlu izstrādāja A. Kairišs.
- ³⁴ Attēlu izstrādāja A. Kairišs pēc Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistiskās informācijas "Kriminālā statistika", op. cit.; Iekšlietu ministrijas Informācijas centra 2020. g. 13. jūl. 8. martā sniegtās informācijas (pēc A. Kairiša pieprasījuma), kā arī Tiesu informācijas sistēmas datiem (Tiesu administrācijas sniegtās informācijas pēc I. Oļevskas pieprasījuma).
- ³⁵ Iekšlietu ministrijas Informācijas centra statistika par zudušiem kultūras priekšmetiem. <https://www.ic.iem.gov.lv/lv/zudusie-kulturas-prieksmeti>. Sk. 2020. g. 23. aug.
- ³⁶ Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums, pieņemts 21.04.2005, spēkā no 01.10.2005. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>, 400. pants.
- ³⁷ Kairišs A., Šulte A., Zirne S., Lūsēna E., Urtāns J. T. *Apraudēto Latvijas arheoloģisko senlietu katalogs* (publikācijas latviešu, angļu un krievu valodā). Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 2016. <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Protecting-cultural-heritage>, <https://lka.edu.lv/lv/petnieciba/petijumu-projekti/akademiskie-petijumu-projekti/>, <https://mantojums.lv/lv/saites/>. Sk. 2020. g. 15. aug.
- ³⁸ Sk., piem., Kairišs A. Awareness Raising and Protection of Archaeological Heritage Culture Crossroads, 2017, vol.11. <http://www.culturecrossroads.lv/pdf/233/en>. Sk. 2020. g. 17. aug.
- ³⁹ Kairišs A., Oļevska I. op. cit. Damage to Archaeological Sites: Assessment Criteria and Situation in Latvia. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, vol.8, issue 1. <https://content.sciendo.com/view/journals/bjre-ecm/8/1/article-p45.xml>. Sk. 2020. g. 24. aug.
- ⁴⁰ Vidzemes rajona tiesas lieta (lietas arhīva Nr. K08-0176-15; 30.11.2015), Vidzemes rajona tiesas lieta (lietas arhīva Nr. K71-0249-18/25; 10.04.2018), Vidzemes apgabaltiesas apelācijas lieta (lietas arhīva Nr. KA05-0099-18/13; 13.12.2018); Zemgales rajona tiesas lieta (lietas arhīva Nr. K73-1745-19/22; 17.07.2019).
- ⁴¹ Sk. Ministru kabineta 2006. g. 21. nov. noteikumu Nr. 956 "Noteikumi par Nacionālo muzeju krājumu" 90.¹ punktu un 6. pielikumu.
- ⁴² Vidzemes rajona tiesas lieta (lietas arhīva Nr. K08-0176-15; 30.11.2015), 1. sējums, 112. lp.
- ⁴³ "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", op. cit., 7. panta ceturrtā daļa nosaka, ka "Arheoloģiskās senvietās zemē, virs zemes

vai ūdenī atrastas senlietas (ar datējumu līdz 17. gadsimtam ieskaitot) pieder valstij, un tās glabā publiskie muzeji. Šis noteikums neattiecas uz senlietām, par kurām līdz 2013. gada 30. martam persona ir paziņojusi Nacionālajai kultūras mantojuma pārvaldei, kā arī uz senlietām, kuru likumīgu izcelsmi persona ir pierādījusi pēc 2013. gada 30. marta un saņēmusi par to Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes rakstveida apliecinājumu.” (pieņemts 1992. g. 12. febr., spēkā no 1992. g. 10. marta).

⁴⁴ Vidzemes apgabaltiesas apelācijas lieta (lietas arhīva Nr. KA05-0099-18/13; 13.12.2018).

⁴⁵ Institūciju un organizāciju saraksts nav izsmelošs, norādītas vien būtiskākās funkcijas un uzdevumi.

⁴⁶ Piem., Galgala L., Feldmanis K. Privātpersona muzejam nodod Baldonē atrastas 17. gadsimta monētas. *RE! Kultūras ziņas*, 2020. g. 18. aug. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/privatpersona-muzejam-nodod-baldone-atrastas-17-gadsimta-monetas.a370915/>. Sk. 2020. g. 20. aug.; Ambote S. Mantraču postījumiem vērsoties plašumā, mudina racējus sodīt bargāk. *LSM.LV*, 2015. g. 15. sept. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/mantracu-postijumiem-ver-soties-plasuma-mudina-racejus-sodit-bargak.a145047/>. Sk. 2020. g. 20. aug.; Valsts policija Daugavpilī konfiscējusi ievērojamu skaitu arheoloģisko priekšmetu. *Diena*, 2018. g. 1. febr. <https://www.diena.lv/raksts/latvija/kriminalzinas/valsts-policija-daugavpili-konfiscejusi-iev-erojamu-skaitu-arheologisko-prieksmetu-14190190>. Sk. 2020. g. 20. aug.

⁴⁷ Piem., Orupe A. Melnos arheologus grib bremzēt ar bargākiem sodiem. *NRA.LV*, 2016. g. 6. dec. <https://nra.lv/latvija/193683-melnos-arheologus-grib-brem-zet-ar-bargakiem-sodiem.htm>. Sk. 2020. g. 20. aug.; Kriminālprocesu materiāli: Vidzemes rajona tiesas lieta (lietas arhīva

Nr. K08-0176-15; 30.11.2015.), Vidzemes rajona tiesas lieta (lietas arhīva Nr. K71-0249-18/25; 10.04.2018), Zemgales rajona tiesas lieta (lietas arhīva Nr. K73-1745-19/22; 17.07.2019).

⁴⁸ 101 arrested and 19,000 stolen artefacts recovered in international crackdown on art trafficking. Interpol, 2020. g. 6.maijā. https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/101-arrested-and-19-000-stolen-artefacts-recovered-in-international-crackdown-on-art-traffic-king?fbclid=IwAR0hdOBNEfro7weRJvPsm7NqAnPhxq4ZD-I2c95_nA55MwweyKbrMba_XU. Sk. 2020. g. 20. aug.

⁴⁹ “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, op. cit, 3¹-pants, 4. pants; Latvijas Republikas likuma “Pasta likums” (pieņemts 2009. g. 4. jūn., spēkā no 2009. g. 3. jūl.) 24. panta pirmās daļas 4. punkts; Ministru kabineta 2016. g. 20. dec. noteikumu Nr. 846 “Noteikumi par kultūras pieminekļu, tajā skaitā valstij piederošo senlietu, mākslas un antikvāro priekšmetu izvešanu no Latvijas un ieviešanu Latvijā” (spēkā no 2017. g. 1. janv.) 4. un 5. punkts; VAS “Latvijas pasts” informācija “Aizliegts sūtīt”. https://pasts.lv/lv/privatpersonam/noderigi/aizliegts_sutit/. Sk. 2020. g. 20. aug. Informācijā par pasta sūtījumu kontroles nepieciešamību pasta iestādēs saistībā ar senlietu (vai tām līdzīgu priekšmetu) pārsūtīšanu, kā arī procedūras izstrādi/ieviešanu, kā pasta darbinieki paziņo par aizdomīgiem sūtījumiem, ir saņemta arī no Latvijas Republikas prokuratūras pārstāvja — prokurora intervijas 2020. g. 21. aug.; intervēja A. Kairiņa.

⁵⁰ “Krimināllikums”, op. cit. 229. un 229.¹ pants (grozījumi stājās spēkā 2018. g. 1. janv.).

⁵¹ Informēs par cīņu pret kultūras priekšmetu nelegālu apriti. NKMP, 2019. g. 4. dec. <https://mantojums.lv/lv/jaunumi/cina-pret-nelegalu-kulturas-prieksmetu-apriti/>. Sk. 2020. g. 20. aug.

- ⁵² Atsevišķas funkcijas un uzdevumi ir paredzēti Ministru kabineta 2003. g. 29. apr. noteikumos Nr. 241 “Kultūras ministrijas nolikums” (spēkā no 2003. g. 14. maija) un Ministru kabineta 2004. g. 9. nov. noteikumos Nr. 916 “Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes nolikums” (spēkā no 2004. g. 13. nov.), taču tie ir vispārīgi un nav strikti saistāmi ar starpinstitūciju sadarbības koordināciju kultūras mantojuma aizsardzības jomā.
- ⁵³ Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam „Radošā Latvija”. Kultūras pieminekļu aizsardzības nozares stratēģija. Apstiprināta 2015. g. 20. nov., 4. lpp. <https://mantojums.lv/lv/attistibas-planosanas-dokumenti/>. Sk. 2020. g. 20. aug.
- ⁵⁴ *Ibid*, 13.–14. lpp.
- ⁵⁵ Aptauja veikta Valsts administrācijas skolas, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja un *ArtLaw.club* platformas organizēto mācību ietvaros (Rīgā, Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā 2019. g. 8. maijā un 8. okt.). Kopā atbildes sniedza 58 respondenti (muzeji — 18, NKMP — 11, Valsts policija — 9, Valsts ieņēmumu dienests (Muita) — 9, Latvijas Republikas Prokuratūra — 4, Kultūras ministrija — 2, bibliotēkas — 2, arhīvi — 1, Latvijas Zvērinātu notāru padome — 1, Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts — 1). Atbilde “Cits” iekļauj: pasažieru personiskas bagāžas kontroles trūkums uz iekšējas robežas; brīva preču kustība ES ietvaros; birokrātiska rakstura šķēršļi; mākslas dīleru tirgū nav vienojošas organizācijas; komersantu neiesaistīšana kultūras mantojuma aizsardzībā; iespēja netraucēti nelegāli tirgot Interneta vidē; nepietiekama starptautiskā sadarbība; nav valsts atbildības mehānisma par kultūras priekšmetu nodošanu valstij, ja persona tos iegūst. Aptauju veica un rezultātus apkopoja A. Kairišs un I. Oļevska.
- ⁵⁶ Sk. Kairišs 2017, op. cit., 28.–29. lpp.
- ⁵⁷ 2018. g. 23.–24. janv. Valsts administrācijas skolā organizēts “Starptautisks mācību seminārs par ēnu ekonomikas izpausmēm kultūras priekšmetu aprites jomā”. <https://www.vas.gov.lv/lv/projekta-aktualitates?190>. Sk. 2020. g. 22. aug.; 2018. g. 11.–12. dec. Valsts administrācijas skolā organizēts starptautisks mācību un pieredzes apmaiņas seminārs par ēnu ekonomikas mazināšanu kultūras īpašuma aprites jomā. <https://www.vas.gov.lv/lv/projekta-aktualitates?236>. Sk. 2020. g. 22. aug. Abi pasākumi organizēti ESF projekta “Valsts pārvaldes cilvēkresursu profesionālā pilnveide korupcijas novēršanas un ēnu ekonomikas mazināšanas jomā” (Nr.3.4.2.0/15/l/002) ietvaros.
- ⁵⁸ Pasākums organizēts ESF projekta “Valsts pārvaldes cilvēkresursu profesionālā pilnveide korupcijas novēršanas un ēnu ekonomikas mazināšanas jomā” (Nr.3.4.2.0/15/l/002) ietvaros.
- ⁵⁹ Valsts administrācijas skolas, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja un *ArtLaw.club* platformas organizētas mācības (Rīgā, Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (2019. g. 8. maijā un 8. okt.)).
- ⁶⁰ Intervija ar NKMP Arheoloģijas un vēstures daļas vadītāju S. Zirmi, 2020. g. 28. jūl. (intervēja A. Kairišs un I. Oļevska).
- ⁶¹ “Par kultūras pieminekļu aizsardzību”, op. cit. 17. panta (Jaunatklāto kultūras pieminekļu aizsardzība) otrā daļa: “Par objektiem, kuri atrasti zemē, virs zemes, ūdenī, būvēs vai to daļās un atliekās un kuriem varētu būt vēsturiska, zinātniska, mākslinieciska vai citāda kultūras vērtība, kā arī par to atrašanās vietu un apstākļiem atradējs nekavējoties, bet ne vēlāk kā piecu dienu laikā rakstveidā paziņo Nacionālajai kultūras mantojuma pārvaldei.”
- ⁶² Sk. piem., informāciju par Rumānijas muzeju praksi līdzīgā jomā: Ganciu I., Heritage for Sale! The Role of Museums in Promoting Metal Detecting and Looting in Romania. *Heritage*. 2018 (1): 437-452. <https://www.mdpi.com/2571-9408/1/2/29>. Sk. 2020. g. 22. aug.).
- ⁶³ Piem., Sprūde V. Priekules novadā atrod lielu romiešu naudas depoziātu. LA.LV,

2015. g. 29. janv. <https://www.la.lv/lai-migs-ieguvums-sarezgitos-apstaklos>. Sk. 2020. g. 22. aug.
- ⁶⁴ "Kriminālikums", op. cit. 229.¹ pants (Nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām): "Par valstij piederošu senlietu nelikumīgu iegūšanu, glabāšanu, pārvietošanu, pārsūtīšanu, atsavināšanu vai par to nelikumīgu izvešanu ārpus Latvijas Republikas — soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu." Sk. arī: Brikmane E. Kā rīkoties, ja atrasta vērtīga senlieta. LV portāls, 2018. g. 8. maijs. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/295381-ka-rikoties-ja-at-rasta-vertiga-senlieta-2018>. Sk. 2020. g. 22. aug.).
- ⁶⁵ Laiku pa laikam notiek arī klātienē pasākumi, piem., 2019. g. 30. okt. Finanšu izlūkošanas dienests sadarbībā ar NKMP un Izložu un azartspēļu uzraudzības inspekciju organizēja semināru komersantiem (Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma subjektiem) par risku novērtējumiem noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas, terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas jomā.
- ⁶⁶ Informatīvais materiāls "Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites novēršana". Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde, 2019. https://mantojums.lv/media/uploads/dokumenti/vkpai_rekomendacijas/kulturas_prieksmetu_ivešanas_izvesanas_noteikumi.pdf. Sk. 2020. g. 22. aug.; Informatīvais materiāls "Kultūras priekšmetu nelikumīgas aprites novēršana". Padomi mākslas un antikvāro priekšmetu tirgus dalībniekiem. Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde, 2019. https://mantojums.lv/media/uploads/dokumenti/vkpai_rekomendacijas/padomi_tirgus_dalibniekiem_par_nelikumigas_kp_aprites_noversanu.pdf. Sk. 2020. g. 22. aug.
- ⁶⁷ Šeit, protams, ir jāņem vērā reāla situācija, piem., Covid-19 izplatīšanas novēršanas pasākumu ietvaros klātienē sanāksmes ir pakļautas ierobežojumiem
- ⁶⁸ Piem., (pētījuma vad. Dr. R.Karnīte). *Kultūras pieminekļu īpašnieku attieksme pret kultūras pieminekļu statusu kā apgrūtinājumu*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, 2002, 57.–58. lpp. https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/kultura_timekli/Kulturas_piemineklu_statusu_LZA_EI.pdf. Sk. 2020. g. 22. aug.
- ⁶⁹ Piem., Bormane A. Kura pirmā – Grobiņa vai Kuldīga? Kā Latvijas pilsētām un objektiem veicas ceļā uz UNESCO pasaules mantojuma sarakstu. LA.LV, 2019. g. 28. aug. <https://www.la.lv/ieausties-unesco-vertibu-tikla>. Sk. 2020. g. 22. aug.
- ⁷⁰ Piem., *EU CULTNET* (Neoficiāls tiesībsargsardzības iestāžu un zinātnības tīkls kultūras preču jomā) sanāksmes gaitā sniegtā informācija. Rumānija, Bukareste, 2019. g. 3.–4. apr.
- ⁷¹ Kultūrpolitikas pamatnostādnes, op. cit., 8. lpp. — 24,5% kultūras pieminekļu pieder valstij un pašvaldībām. Sk. 2020. g. 20. aug.

Par autoru

Andris Kairiņš ieguvis maģistra grādu socioloģijā Latvijas Universitātē (2002) un diplomu publiskajās tiesībās Latvijas Policijas akadēmijā (2006). Kopš 2019. gada viņš ir *PhD oec.* kandidāts Rīgas Tehniskajā universitātē.

Pašlaik viņš ir nacionālā ESF projekta vadītājs korupcijas un ēnu ekonomikas mazināšanas jomā, ar plašu pieredzi tiesībsargsardzības jomā, kā arī jurisprudencē un muzeju jomā. Viņš ir vairāku nacionālu un starptautisku pētījumu un tiesību aizsardzības projektu autors un

vadītājs. Viņa pētnieciskās intereses: materiālā kultūras mantojuma aizsardzības juridiskie, kriminoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti, kultūras mantojuma potenciāla attīstība. Publikāciju (publicētas Latvijā un ārvalstīs) autors par kultūras mantojuma aizsardzības risinājumiem un tiesībaizsardzības jautājumiem.

Andris ir Eiropas Arheologu asociācijas kultūras materiālu nelikumīgas tirdzniecības novēršanas komitejas priekšsēdētāja vietnieks un Latvijas Arheologu biedrības biedrs.

About the Author

Andris Kairišs received his Master's degree in sociology from the University of Latvia (2002) and Diploma in Law from the Police Academy of Latvia (2006). Since 2019, he has been a PhD oec. candidate at Riga Technical University.

Currently he is a manager of the nation-wide European Social Fund project in the field of reduction corruption and shadow economy. A. Kairišs has extensive experience in the law enforcement sector, as well as in the field of jurisprudence and museums. He is a developer and manager of several national and international research and law enforcement projects concerning protection of cultural heritage, reduction of illegal turnover of cultural objects, and information exchange regarding art and heritage crimes. His research interests relate to legal, criminological and socio-economic aspects of protection, as well as development of the potential of tangible cultural heritage.

A. Kairišs is the author of a range of publications (published in Latvia and abroad) concerning protection of cultural heritage and law enforcement issues. He is a vice-chair of the Community on Illicit Trade in Cultural Material of the European Association of Archaeologists and a member of the Latvian Society of Archaeologists.

FACTORS OF PROTECTION AND SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF LATVIA'S ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

Andris Kairišs

kairiss.andris@gmail.com

Summary

Keywords: *cultural heritage, protection of archaeological heritage, socio-economic factors, illegal excavations, damage to cultural objects, antiquities*

Protection of archaeological heritage and development of its socio-economic potential require a holistic approach, involving the public, private, and non-governmental sectors, as well as cooperation among various stakeholders. The aim of this article is to identify the most important factors that affect the preservation of the archaeological heritage and form the basis for its socio-economic development. The study uses thematic literature, analysis of the legal framework, criminal cases, documents and statistics, survey and interview materials, as well as elements of qualitative content analysis.